

УЛАДЗІМІР ЛЯХОЎСКІ, АНДРЭЙ ЧАРНЯКЕВІЧ

Кузьма Цярэшчанка: *ASTA NON VERBA*¹

Кузьма Юр’еў Цярэшчанка...² Гэтая постаць даўно прыцягвала да сабе ўвагу даследнікаў, якія спецыялізуюцца на гісторыі Беларусі першай паловы XX ст. Чыннасць беларускіх нацыянальных арганізацый, у тым ліку і палітычных інстытутаў Беларускай Народнай Рэспублікі, з канца 1918 г. да лета 1921 г. самым непасрэдным чынам былі звязана з узгаданай асобай. За гэты кароткі час К. Цярэшчанка паспеў адзначыцца бадай што на ўсіх галоўных напрамках беларускага руху: пачынаючы ад беларусізацыі вайсковых частак былога расейскага войска і заканчваючы арганізацыяй сельскагаспадарчых і спажывецкіх кааператываў на тэрыторыі г. зв. Сярэдняй Літвы. Міністр у Радзе Народных Міністраў БНР, урадавы камісар ад Міністэрства беларускіх спраў Літвы, шэф Беларускай дыпламатычнай місіі ў краінах Балты, старшыня Часовага Беларускага нацыянальнага камітэта ў Менску, «сенатар» у складзе Найвышэйшай Рады БНР, адзін з кіраўнікоў Беларускага цэнтральнага саюза сельскай гаспадаркі (Цэнтрбелсаюза)... Гэта далёка не поўны пералік пасадаў, якія займаў Кузьма Цярэшчанка. І нідзе ён не быў статыстам, заўсёды знаходзіўся на галоўных ролях і ў цэнтры ўвагі.

Уладзімер Ляхоўскі — кандыдат гістарычных навук, дацэнт факультэту міжнародных адносін Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэту. Лаўрэат прэміі Лява Сапегі (2010). У 2010 г. у нашым выдавецтве выйшла ягоная манаграфія «Школьная адукацыя ў Беларусі падчас нямецкай акупацыі (1915—1918)». Апошняя публікацыя ў «ARCHE» — нэкралёг «Памяці Аляксандры Гесь» (3/2011).

Андрэй Чарнякевіч — гісторык, выкладчык Гарадзенскага дзяржаўнага ўніверсітэту імя Янкі Купалы. Неаднаразова друкаваўся ў «ARCHE». Апошняя публікацыя — сумесны з Андрэем Вашкевічам артыкул «Польскі Гродна: эвалюцыя горада ў міжваенны час (1919—1939 гг.)» (1—2/201).

Зусім нядаўна з’явілася новая, можна сказаць, «арыгінальная» інтэрпрэтацыя постаці Кузьмы Цярэшчанкі і ягонай ролі ў гісторыі беларускага нацыянальнага адраджэння, якая, на нашу думку, шмат у чым дыскрэдытуе і прыніжае гэтага чалавека як палітыка і грамадскага дзеяча. Польская даследніца Дарота Міхалюк, аўтарка манаграфіі «Беларуская Народная Рэспубліка ў 1918—1920 гг.», дала сваю інтэрпрэтацыю ролі Кузьмы Цярэшчанкі ў палітычным жыцці Беларусі падчас польска-савецкай вайны³.

Калі пераказаць думку Д. Міхалюк коратка, то ўся чыннасць К. Цярэшчанкі — гэта тыповы прыклад палітычнай дыверсіі на карысць бальшавізму, а сам ён — савецкі агент ва ўрадзе БНР, які ад самага пачатку сваёй дзейнасці кіраваўся выключна мэтай пашыраць бальшавіцкія ўплывы, «выкарыстоўваючы кепскую палітычную арыентацыю сялянства», і гэтым самым падрываць нацыянальны рух з сярэдзіны.

Антон Луцкевіч, — безапеляцыйна піша польскі гісторык, — думваючы, што гэта беларусы кантраляюць сітуацыю і адпаведным чынам рыхтуюцца да прыходу бальшавікоў, памыляўся. На самай справе было якраз наадварот — гэта бальшавікі намагаліся пранікнуць у беларускія структуры і пераняць уладу, патаемна перацягваючы на свой бок найбольш актыўных асобаў. Цярэшчанка дастаткова рана, яшчэ ў снежні 1918 г., усталяваў кантакт з Віленскім гарадскім бальшавіцкім саветам рабочых дэпутатаў (тым, які будзе разананы ў студзені 1919 г.) і дзейнічаў згодна з атрыманымі інструкцыямі.

І далей:

Цярэшчанка на загад бальшавікоў прыступіў да стварэння ў Горадні партыі эсэраў [...] Вельмі спрытна К. Цярэшчанка здабыў давер сяброў Гарадзенскага Беларускага нацыянальнага камітэта і самога А. Луцкевіча, які даверыў яму стратэгічнае на той момант заданне стварэння падставаў унутранай структуры БНР на месцах, прызначаючы яго на пасаду выканаўцы абавязкаў міністра ўнутраных спраў. Гэтакім чынам К. Цярэшчанка мог легалізаваць сваю чыннасць і рабіць сабе капітал адразу пад шыльдамі Тарыбы, урада БНР і беларускіх арганізацый. Тым часам беларускія сялянскія рады на тэрыторыі Ваўкавыскага павета, з якіх гэтак цешыўся А. Луцкевіч, не толькі знешне, але і на самай справе з’яўляліся бальшавіцкімі. Разам са стварэннем К. Цярэшчанкам коннай міліцыі іх меліся выкарыстаць у барацьбе з усімі ворагамі савецкай улады⁴.

¹ Чынам, а не словам (лац.).

² У дакументах прозвішча гэтага дзеяча, якое па-расейску гучыць як «Герещенко», у беларускім і польскім варыянтах сустракаецца ў самых розных транскрыпцыях: «Цярэшчанка», «Тарэшчанка» (менавіта так яго называе ў некралогу Аркадзь Смоліч), «Тэрэшчанка», «Тэрэшчэнко», «Тэрэшгчэнко», «Tereszczenko», «Tereščanka» ды інш.

³ Michaluk D. Białoruska Republika Ludowa 1918—1920. U podstaw białoruskiej państwowości. Toruń, 2010. 597 s.

⁴ Тамсама. S. 375—377.

Д. Міхалюк пераканана, што А. Луцкевіч «абсалютна не ведаў сапраўднага аблічча свайго папличніка і яшчэ доўга, нягледзячы на перасцярогі, бачыў у ім аднаго з найлепшых сваіх супрацоўнікаў»⁵. Каментуючы прызначэнне К. Цярэшчанкі на пасаду міністра ўнутраных спраў БНР у канцы сакавіка 1919 г., польскі гісторык рэзюмуе: «Гэткім чынам ад самай асновы беларускі рух быў інфільтраваны праз савецкіх агентаў»⁶. Навуковец вельмі легкаверна і некрытычна пераклала ўсю віну за ўнутраны крызіс беларускага ўрада ў канцы 1919 г. на Цярэшчанку і нават угледзела «большавіцкую» (больш за тое — прарасейскую) інтрыгу ў яго дзейнасці ў складзе місіі БНР у Латвіі⁷. «Злы геній беларускага руху» — такі гістарычны прысуд вынесла ў рэшце рэшт Кузьму Цярэшчанку Дарота Міхалюк⁸.

З навуковага апарату згаданай кнігі Д. Міхалюк вынікае, што сваю ацэнку палітычнай чыннасці К. Цярэшчанкі даследніца грунтуе перш за ўсё на інтэрпрэтацыі адзінага дакумента — яго аўтабіяграфічных нататак пад агульнай назвай «Мой удзел у беларускім руху», якія цяпер захоўваюцца ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь⁹. На нашу думку, спадарыня Міхалюк, скарыстаўшы гэты дакумент, належным чынам не прааналізавала ягоны змест, а таксама не звярнула сур'ёзнай увагі на тыя абставіны, у якіх ён ствараўся. Па-другое, каб даваць такія катэгарычныя ацэнкі палітычнаму дзеянню, неабходна грунтоўна ведаць усе акалічнасці яго біяграфіі. Варта было звярнуцца хоць бы да ўжо апублікаванай біяграфіі К. Цярэшчанкі, змешчанай у «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі»¹⁰, ці парупіцца і знайсці некралогі на смерць гэтага палітыка аўтарства Аркадзя Смоліча ў віленскім «Беларускім звоне» і Эдмунда Русецкага ў «Савецкай Беларусі»¹¹. Згаданыя крыніцы ў бібліяграфіі да кнігі Д. Міхалюк не пазначаныя. Таксама яна не скарыстала многія звесткі

⁵ Michaluk D. Białoruska Republika Ludowa 1918—1920. S. 376—377.

⁶ Тамсама. S. 407.

⁷ Тамсама. S. 467—468.

⁸ Зразумела, што сама ідэя пра большавіцкую інтрыгу зусім не новая. Але многія беларускія палітыкі былі добра інфармаваныя пра сувязі Кузьмы Цярэшчанкі з савецкімі структурамі. Паводле заявы Васіля Захаркі, які з'яўляўся галоўным апанентам Цярэшчанкі ва ўрадзе БНР, той «увесь час хваліўся сваімі цеснымі звязямі з большавікамі і казаў, што большавікі нам ва ўсім памогуць». Больш таго, палітычныя праціўнікі К. Цярэшчанкі «білі» яго якраз за адсутнасць уплывовых кантактаў з прадстаўнікамі савецкай улады. Гэта пацвярджае той жа Захарка: «Калі ж на падставе гэтай заявы рэшана было падняць разам з большавікамі паўстаньне проціў палякаў, то Цярэшчанка, які раней першым пагаджаўся, а потым катэгарычна адмовіўся, не здолеўшы нават вытлумачыць прычын свайго адказу». Гл.: Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 325, воп. 1, спр. 53, арк. 70.

⁹ НАРБ. Ф. 60, воп. 3, спр. 456, арк. 30—35 адв.; 41 адв., 45 адв. — 49; ф. 242-п., воп. 1, спр. 49, арк. 16—18. Гл. таксама с. ??? гэтага нумара «ARCHE».

¹⁰ Ляхоўскі У., Чарнякевіч А. Цярэшчанка Кузьма // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі ў 6-ці тамах. Т. 6. Ч. 2. Мінск, 2003. С. 128—129.

¹¹ Будзіловіч Л. [Смоліч А.]. Памяці Кузьмы Тэрэшчанкі // Беларускі звон. 1922. 13 траўня (мая). № 13. С. 2; Русецкі Э. Памяці таварыша Кузьмы Тэрэшчанкі // Савецкая Беларусь. 1922. 29 сакавіка. С. 3.

пра Цярэшчанку, змешчаныя ў дакументах, апублікаваных у складзе зборніка «Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі»¹².

Пакінем, аднак, рэцэнзійны агляд даследавання Дароты Міхалюк, прысвечанага актуальнай і складанай гістарычнай тэме, на пазнейшы час. Задача дадзенай публікацыі — паспрабаваць скласці аб'ектыўны палітычны партрэт Кузьмы Цярэшчанкі на шырокім фоне сучасных яму палітычных падзеяў, адлюстраваных у архіўных дакументах і тагачасных паведамленнях прэсы. Аўтары артыкула імкнуліся таксама вызначыць ступень уплыву суб'ектыўных і аб'ектыўных палітычных фактараў на развіццё беларускага руху ў 1919—1921 гг.¹³ Адначасова з гэтым у шырокі навуковы ўжытак нарэшце ўводзіцца важная гістарычная крыніца — вышэй згаданыя аўтабіяграфічныя нататкі К. Цярэшчанкі, напісаныя ім улетку 1921 г., пасля прыезду з Вільні ў Савецкую Беларусь.

Рукапіс Цярэшчанкі пад назвай «Мой удзел у беларускім руху» выкананы на 20-ці аркушах стандартнай паперы. Асноўная частка «споведзі», напісаная на загад ГПУ ССРБ, была завершана аўтарам 30 ліпеня 1921 г. Звесткі пра гісторыю стварэння Сярэдняй Літвы былі дададзены аўтарам праз два дні — 1 жніўня 1921 г., у той час як кароткая інфармацыя пра дзейнасць Беларускага нацыянальнага камітэта ў Вільні — амаль праз месяц, 30 жніўня.

Пазней згаданыя «біяграфічныя нататкі» К. Цярэшчанкі аселі ў былым Партыйным архіве Цэнтральнага камітэта Камуністычнай партыі Беларусі (з 1961 г. — Архіў Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ) і сталі даступныя шырокаму колу даследнікаў толькі з 1993 г. Па нейкіх прычынах рукапіс быў у свой час падзелены на 2 часткі: большая, прысвечаная перыяду польска-савецкай вайны 1919—1920 гг., увайшла ў фонд даваеннага Гістпарта (№ 60), а сведчанні пра гісторыю стварэння Сярэдняй Літвы і даведка пра Віленскі БНК (разам — 3 старонкі) — у фонд Прадстаўніцтва ЦК КПЗБ пры ЦК КПБ (№ 242).

Каб лепш зразумець сэнс напісанага К. Цярэшчанкам, часам чытаючы створаны ім тэкст і паміж радкоў, варта больш грунтоўна пазнаёміцца з біяграфіяй гэтага дзеяча. Перыяд яго жыцця да 1918 г., у тым ліку агульныя біяграфічныя звесткі, у вышэй згаданай «аўтабіяграфіі» адсутнічаюць, што, магчыма, можна патлумачыць незацікаўленасцю ў гэтай інфармацыі тых асобаў, на патрабаванне якіх дакумент пісаўся. Кіраўніцтву ГПУ і адпаведным бальшавіцкім структурам цікава было ведаць толькі пра падзеі апошніх некалькіх гадоў, калі

¹² Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1—2. Вільня—Нью-Ёрк—Менск—Прага, 1998. 1678 с.

¹³ Праблема знешніх уплываў на беларускі рух падымалася ў шэрагу артыкулаў, надрукаваных на старонках «ARCHE». Гл., напрыклад: Пашкевіч А., Чарнякевіч А. «Стары нямецкі агент» ці «Бацька радзімцага народу»? // ARCHE Пачатак. 2005. № 4. С. 147—165; Чарнякевіч А., Пашкевіч А. Псіхалогія здрады: беларускі нацыянальны рух вачыма канфідэнта II аддзела польскага Генеральнага штаба // ARCHE Пачатак. 2005. № 6. С. 214—271; Чарнякевіч А., Пашкевіч А. Кароткі нарыс гісторыі ўзаемаадносін беларускага нацыянальнага руху і II аддзела Галоўнага камандавання (Генеральнага штаба) Войска Польскага ў 1918—1923 гг. // ARCHE Пачатак. 2009. № 8. С. 22—73.

аўтар вызначаўся актыўнай дзейнасцю ў беларускім руху. Ва ўсялякім выпадку, К. Цярэшчанка пакінуў за межамі сваіх успамінаў вельмі красамоўныя эпізоды са свайго жыцця, якія сведчаць супраць версіі аб ягоным ідэйным «масквафільстве» і службе на карысць бальшавікоў.

Нарадзіўся Кузьма Юр’еў Цярэшчанка ў кастрычніку 1888 г. у вёсцы Замосцішча Рослаўскага павета Смаленскай губерні. А. Смоліч у сваім некралогу гэты факт пракаментываў наступным чынам:

У беларускім руху Тарэшчанка быў адным з рэдкіх пакуль што прадстаўнікоў далёкага беларускага ўсходу. Радзіўся і гадаваўся ён аж у Рослаўскім павеце (у Смаленшчыне). Бацька яго, заможны тамашны селянін, аддаў сына ў навуку, і той скончыў уярод сярэдняю земляробскую школу ў Пскове, пасля Вышэйшых с.-гаспадарскіх курсў ў Петраградзе, і выйшаў зь яго добры спецыяліст аграном; першыя часы, скончыўшы школу, Тарэшчанка ўвесь аддаўся спецыяльнасці. Ня толькі, аднак, спецыяльныя знаньні вынес ён з школы, але і нахіл да грамадзкае працы. Мусіць, яшчэ ў школе будучы, пачаў ён працаваць у расейскай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў і карыстаўся з значных уплываў у мясцовай арганізацыі¹⁴.

Эдмунд Русецкі, са свайго боку, сведчыць пра тое, што К. Цярэшчанка скончыў Пскоўскую каморніцкую школу ў 1906 г., а ў 1912 г. — Маскоўскі сельскагаспадарчы інстытут¹⁵. Акрамя таго, ён дадае яшчэ некалькі цікавых штрыхоў да біяграфіі свайго блізкага сябра. Паводле Э. Русецкага, да палітыкі Цярэшчанка далучыўся студэнтам падчас рэвалюцыі 1905—1906 гг. і тады ж уступіў у шэрагі Расійскай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў. У гэты час ён разыходзіцца па ідэйных меркаваннях са сваім бацькам і нават, выступаючы супраць прыватнай уласнасці на зямлю, удзельнічае ў падпале бацькоўскіх гаспадарчых пабудоў¹⁶.

Адносна вышэй пададзенай інфармацыі хацелася б дадаць дзве рэмаркі. Па-першае, Кузьма Цярэшчанка ёсць, відаць, усё ж не першым, а толькі другім ураджэнцам смаленскай Рослаўшчыны, які быў свядома зааганжаваны ў беларушчыну. У якасці першага варта згадаць пра сусветна вядомага мастака і скульптара Міхала Мікешына (1835—1896), аўтара помнікаў Багдана Хмяльніцкага ў Кіеве, «Тысячагадовай Русі» у Вялікім Ноўгарадзе ды шэрагу іншых¹⁷.

¹⁴ Будзіловіч Л. [Смоліч А.] Памяці Кузьмы Тарэшчанкі... С. 2.

¹⁵ Русецкі Э. Памяці таварыша Кузьмы Тэрэшчанкі... С. 3.

¹⁶ Тамсама.

¹⁷ Ураджэнец вёскі Максімкава Рослаўскага павета Міхал Мікешын ніколі не адмаўляўся ад сваёй беларускасці. Адночы на пытанне аднаго расійскага мастака, чаму ён не носіць бароды, Мікешын з уласцівым яму гумарам адказаў, што беларускія шляхціцы, як правіла, бароды голяць. Як высока лёс ні ўзносіў яго на мастацкі алімп, ён ніколі не забываўся пра свае карані: «Вастру сваю зброю — аловак — і зноў хачу славіць сваю «Эльвіру», сваю радзіму — Беларусь». Гл.: Крэпак Б. «Хачу славіць сваю радзіму — Беларусь...» // Культура. 2010. 9 красавіка. № 14.

Па-другое, дакладна невядома, калі К. Цярэшчанка ўпершыню пазнаёміўся з беларускім рухам. А. Смоліч, які сам далучыўся да нацыянальна-культурнай працы яшчэ ў студэнцкія гады напярэдадні Першай сусветнай вайны, а ў 1919—1921 гг. шчыльна кантактаваў з Цярэшчанкам падчас працы ў Менску і Вільні, на гэты конт выказаўся дастаткова цьмяна: «Калі і дзе нацыянальная сьвядомасьць агарнула Тарэшчанку, мы ня ведаем»¹⁸.

Магчыма, гэта здарылася ў Петраградзе, на Вышэйшых сельскагаспадарчых курсах. Дарэчы, на іх ён мог таксама пазнаёміцца і з Эдмундам Русецкім. Сам Русецкі далучыўся да беларускага студэнцкага руху прыкладна ў 1912 г. і быў асабіста знаёмы з Вацлавам Іваноўскім, Клаўдзіем Дуж-Душэўскім і Браніславам Тарашкевічам. Не выключана, што знаёмства з беларускім рухам у К. Цярэшчанкі адбылося і трохі пазней — падчас навучання ў Маскоўскім сельскагаспадарчым інстытуце, дзе пасля першай расійскай рэвалюцыі тамтэйшымі беларусамі-студэнтамі быў закладзены нацыянальны моладзевы гурток. Тагачасны студэнт інстытута, ураджэнец мястэчка Новы Свержань з-пад Стоўбцаў Міканор Ярашэвіч (дарэчы, будучы сябра Рады БНР, першы рэктар Беларускага політэхнічнага інстытута, а разам з тым — лідар расійскіх эсэраў-абласнікоў, прынцэповы апанент беларускіх незалежнікаў) паведамляў у рэдакцыю «Нашай Нівы» 11 студзеня 1913 г.:

*Беларускі гурток, пра які Вы пішаце, быў арганізаваны ў інстытуце ў 1910 г., але потым, у сувязі са студэнцкім страйкам, распаўся, хаця думкі пра арганізацыю падобнага гуртка яшчэ жывуць у некаторых студэнтаў-беларусаў. Магчыма, што ён узнікне ў бліжэйшай будучыні, калі назбіраецца дастатковы лік студэнтаў*¹⁹

Ці меў Цярэшчанка дачыненне да дадзенай арганізацыі — ніякіх звестак пра гэта няма. Сам ён адносна акалічнасцяў свайго прыходу да беларушчыны нічога не кажа, вельмі сціпла адзначаючы, што «да гэтага часу [да 1918 г. — У. Л., А. Ч.] у беларускім руху [...] прыймаў вельмі нязначны ўдзел»²⁰.

Ці так гэта? Не зусім. Патрапіўшы з пачаткам Першай сусветнай вайны ў войска шараговым жаўнерам (хутчэй за ўсё, пайшоўшы на фронт добраахвотнікам, бо цывільных асобаў з вышэйшай адукацыяй, тым больш аграномаў, у царскае войска не мабілізоўвалі, нават у ваенны час), падзенне манархіі і Лютаўскую рэвалюцыю 1917 г. К. Цярэшчанка заспеў у Пскове. З восені таго самага года ён становіцца адным з актыўных удзельнікаў беларускага вайсковага руху на Паўночным фронце. Пачалося ўсё з таго, што яму ў рукі выпадкова патрапіла газета, якую выдавала ў Дзвінску Беларуская вайсковая рада Паўночнага фронту. Цярэшчанка не толькі адгукнуўся на заклік беларусаў-вайскоўцаў падтрымаць «беларускі спіс» на выбарах ва Устаноўчы сход Расіі,

¹⁸ Будзіловіч Л. Памяці Кузьмы Тарэшчанкі... С. 3.

¹⁹ Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛіМ). Ф. 3, воп. 1, спр. 91, арк. 28.

²⁰ НАРБ. Ф. 60, воп. 3, спр. 456, арк. 30. Гл. таксама с. ??? гэтага нумара «ARCHE».

але спрычыніўся і да стварэння ў Пскове нацыянальнай арганізацыі тамтэйшых беларусаў — вайскоўцаў, чыгуначнікаў, навучэнцаў, чыноўнікаў ды людзей іншых прафесій.

Першая арганізацыйная зборка пскоўскіх беларусаў адбылася ў канцы кастрычніка 1917 г. Сабралася ўсяго 30 чалавек, пераважна жаўнераў-шарагоўцаў — стральцоў і артылерыстаў мясцовага гарнізона, якія ўваходзілі ў склад фармаванняў 1-й арміі. Аднак што цікава — на гэты сход сярод іншых прыйшоў і начальнік мясцовага гарнізона, генерал Трыскоўскі, які паходзіў з Магілёўшчыны. Апошні выступіў з гарачай прамовай на беларускай мове і падтрымаў ідэю стварэння ў Пскове беларускай нацыянальнай рады.

Пасля некалькіх прамоў, — згадваў пазней пра гэтую зборку Янка Станкевіч, які скарыстаў інфармацыю, атрыманую ад самога К. Цярэшчанкі, — усіх агарнуў гарачы беларускі патрыятызм. Такі быў настрой, што як сталі гаварыць аб грошах і пачалі збіраць ахвяры, то адна дама падарыла свой срыбны рыдзікюль²¹.

Гэты сход стаў пачаткам чыннасці Пскоўскай беларускай рады, на старшыню якой быў абраны Кузьма Цярэшчанка.

Каб пашырыць колькасны склад рады, Цярэшчанка з дапамогай афіцэраў-беларусаў раздрукаваў на шапірографе ўлёткі з заклікам да ўсіх ураджэнцаў Беларусі аб'яднацца вакол мясцовай беларускай рады, пасля чаго разам з жаўнерамі распаўсюдзіў іх па ротах, а таксама расклеіў па ўсім горадзе і ваколіцах. Гэтыя высылкі прынеслі свае вынікі. На другі беларускі сход у Пскове сабраліся ўжо некалькі соцень чалавек, якія ледзьве ўмясціліся ў актавай зале аднаго з камерцыйных банкаў.

Узмоцненая новымі людзьмі Пскоўская беларуская рада ўсталявала сувязь з беларускімі вайсковымі камітэтамі і грамадскімі арганізацыямі Дзвінска, Віцебска, Менска і Петраграда. У снежні 1917 г. пскоўскія беларусы К. Цярэшчанка, А. Судзілоўскі і Б. Хатэнка (Хаценка) былі абраныя дэлегатамі на З'езд беларусаў-вайскоўцаў Паўночнага фронту, які адбыўся ў снежні 1917 г. у Віцебску, а трохі пазней тых ж Цярэшчанка і Хатэнка, а таксама П. Хмялеўскі ў якасці паўнамоцных дэлегатаў ад беларусаў-вайскоўцаў і чыгуначнікаў Пскова былі дэлегаваныя ў Менск на Усебеларускі з'езд. Ці ўдзельнічаў Цярэшчанка ў гэтым агульнанацыянальным дэмакратычным форуме — дакументальна не пацверджана. Ягонага прозвішча няма ні ў тых фрагментах спісу фракцыі «левай плыні» кангрэсу, якія захаваліся да нашых дзён²², ні ў спісе ўдзельнікаў пасяджэння секцыі па арганізацыі нацыянальнага войска ды іншых дэлегацкіх групаў²³. У той жа час прозвішча ягонага калегі Хатэнкі значыцца сярод сяброў

²¹ Станкевіч Я. За родную мову й праўдзівы назоў: Выбранае. Вільня, 2006. С. 24.

²² Гл.: НАРБ. Ф. 325, воп. 1, спр. 5, арк. 20, спр. 4, арк. 20—21. Спіс прыхільнікаў фракцыі «левай плыні» Усебеларускага з'езда захаваны толькі часткова.

²³ Гл.: Тамсама. Спр. 3, арк. 5—7.

Выканаўчага камітэта Цэнтральнай беларускай вайсковай рады ад вайсковага камітэта 1-й арміі.

Чыннасць Пскоўскай беларускай рады працягвалася і пасля разгону Усебеларускага з'езда бальшавікамі ў снежні 1917 г. Цярэшчанка і яго прыхільнікі нават дабіліся фармавання беларускіх нацыянальных аддзелаў у складзе мясцовага гарнізона, якія праіснавалі да лютага 1918 г. — часу прыходу ў горад нямецкіх войскаў. Беларуская рада ў Пскове паспела яшчэ правесці перапіс і рэгістрацыю ўсіх пскоўскіх беларусаў, а таксама арганізаваць сваю філію ў Рэжыцы.

Дачыненні ж пскоўскіх беларусаў з мясцовым саветам дэпутатаў былі складаныя. Бальшавікі адмовілі беларускай арганізацыі ў рэгістрацыі і ў памяшканні пад сядзібу, але на яе гвалтоўную ліквідацыю не пайшлі, спадзеючыся на тое, што хуткая дэмабілізацыя былога царскага войска прывядзе да самароспуску рады. Аднак у рэшце рэшт не дэмабілізацыя, а кайзераўскія акупацыя ў канцы лютага 1918 г. прывяла да ліквідацыі беларускай арганізацыі ў Пскове. Заўважым, што гэты перыяд свайго жыцця Цярэшчанка ў сваіх «успамінах» цалкам замоўчвае.

Восенню 1918 г. К. Цярэшчанка даволі нечакана з'яўляецца ў Вільні, дзе адразу быў кааптаваны ў Віленскую беларускую раду. Мяркуем, што ён, як і Міхал Кахановіч, Антон Борык, Генадзь Багдановіч ды некаторыя іншыя правінцыйныя беларускія дзеячы, былі адмыслова запрошаныя сюды братамі Луцкевічамі для актывізацыі беларускай палітычнай і грамадскай працы. Як цяпер, так і тады здольных людзей у беларускім руху катастрафічна не хапала.

У сярэдзіне лістапада 1918 г. Кузьма Цярэшчанка быў прызначаны літоўскім урадам на камісара Гарадзенскага павета, а ўжо праз некалькі дзён загадам міністра ўнутраных спраў Літвы яго накіроўваюць камісарам у Ваўкавыскі павет. У канцы снежня 1918 г. Антон Луцкевіч прапануе яму пасаду міністра ўнутраных спраў у сваім урадзе, і Цярэшчанка на гэта пагаджаецца.

У гэты час у Горадні нямецкая акупацыя дажывала свае апошнія дні. Пры гэтым не бальшавікі, а польскія легіянеры насоўваліся на заходнебеларускія тэрыторыі, не хаваючы сваіх планаў адносна ўключэння іх у склад Польшчы. Гэта было не вызваленне, а, па сутнасці, новая акупацыя Беларусі. «З сумнымі думкамі я прыехаў у Горадню», — пазней напіша К. Цярэшчанка²⁴. Тым не менш, ён прыкладае шмат намаганняў па мабілізацыі мясцовага беларускага актыву для палітычнай і грамадскай працы. Як сацыяліст ён, безумоўна, арыентуецца на левыя сілы, заахвочваючы мясцовую моладзь уступаць у партыйныя шэрагі сацыялістаў-рэвалюцыянераў. У барацьбе з польскай экспансіяй Цярэшчанка абапіраецца і на мясцовы бальшавіцкі актыў, лічачы гэта меншым злом, чым польская эндэцыя. У гэтым пытанні ён знаходзіць поўнае паразуменне з Антонам Луцкевічам.

²⁴ Тамсама. Ф. 60, воп. 3, спр. 456, арк. 30—31. Гл. таксама с. ??? гэтага нумара «ARCHE».

У снежні 1918 г. разам са сваімі прыхільнікамі К. Цярэшчанка арганізоўвае беларускія сялянскія павятовыя з'езды ў Гарадзенскім, Ваўкавыскім і іншых паветах рэгіёну, на якіх абіраюцца сялянскія рады «дзеля абароны правоў беларускага народу на яго родную зямлю і вольнае, нацыянальнае разьвіццё». Галоўны лозунг Гарадзенскай ды іншых сялянскіх радаў гучыць падобна: «Беларускі народ павінен быць цэлым і ні ад каго не залежным. Сваіх правоў ён будзе дабівацца разам з суседнімі дэмакратычнымі народамі»²⁵.

Разам з тым на гэтых з'ездах прымаюцца даволі радыкальныя рэзалюцыі па зямельным пытанні: «Зямля павінна адыйсці да працоўнага народу без выкупу. Пры валасных камітэтах закладваюцца зямельныя камісіі, якія праводзяць сьпіс зямлі памешчыцкай, казённай і інш»²⁶. Абраныя павятовыя рады заклікаюць мясцовых сялян закладаць на месцах валасныя камітэты, камітэты харчавання, перашкаджаць арганізацыі польскіх парафіяльных радаў і нацыянальных камітэтаў. У Ваўкавыску ды іншых месцах была арганізавана беларуская міліцыя, каб бараніцца ад нападаў польскіх «лятучых» аддзелаў.

У снежні 1918 г. — сакавіку 1919 г. К. Цярэшчанка вельмі дзейсны: ён увесь час курсіруе паміж Горадняй, Ваўкавыскам і Беластокам, эпізадычна наведваючы Вільню і Коўна, інспектуе беларускія арганізацыі, выдаткоўвае атрыманыя па розных каналах, у тым ліку ад літоўцаў і украінцаў, грошы на выдавецкую, тэатральную і школьную справу. Аб сваёй працы за першыя паўгода 1919 г. ён рапартаваў кіраўніку ўрада БНР А. Луцкевічу:

Лічу патрэбным канстаціраваць, што [праца] Міністэрства ўнутраных справаў да 5-га чэрвеня г. г. цякла пры вельмі цяжкіх варунках, як з грашовага боку, так і дзеля немагчымасьці завязаць патрэбную камунікацыю зь мейсцамі. Гэтыя варункі прымушалі вясьці працу там, дзе гэта было магчыма; гэтакім парадкам мейсцам часовай працы была Горадня, дзе яшчэ з пачатку былі арганізаваны ўрадавыя ўстановы. Як ужо ведама, кіруючы цэнтар — губэрнскі камісарыят, быў захаваны ў прэзыдыюме Цэнтральнай рады Гродзеніччыны, дзеля гэтага больш моцная праца вялася гэтай установай. Важнай працай яе было выдавецтва газеты «Беларусь», якой выйшла 9 нумароў, і ў апошнія часы газеты «Зорка», якая выдавалася лацінкай [...] Газэта «Зорка» выйшла ў ліку 2-х нумароў, пасля чаго была зачынена за бязьвінную саўсім стацьцю аб паляках. У апошнія часы за недастачай грошай памоцнікі Гарадзенскага камісара былі звольнены са сваіх становішчаў, і ўся праца ляжала на Камісару. Ведама, што адзін чалавек ня можа зрабіць за трох, але ўсе такі спачатку праца Камісарыяту была вельмі добрая.

Так, дзякуючы яго стараньням быў згуртаваны Гарадзенскі беларускі каапэратыў. Спачатку праца каапэратыву цякла памалу, але ў апошнія часы пачала шырыцца і цяперака, калі каапэратыў зьвязваўся зь віленскімі

²⁵ Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie. Towarzystwo Straży Kresowej. Sygn. 545, k. 23.

²⁶ Тамсама.

каапэратывамі, можна лічыць, што справа яго стане моцна. Пакуль што каля яго гуртуюцца толькі беларусы праваслаўныя, зь іх шмат сялян. Сялянская Рада саўсім не спыніла сваей працы, а наадварот, пашырыла яе і як ніколі карыстае добрай пашанай у сялян. Цяпер пры ўтварэньні агітацыйнага аддзелу гэта можа даць вялікую карысьць, бо гэта дасьць магчымасьць залажыць моцныя нацыянальныя рады ў валасьцях і нацыянальныя гурткі на вёсках. У іншых паведах праца нацыянальная зусім спыненая, гэта ўсё дзякуючы вялікаму панаваньню польскай эндэцыі, якая ў Горадні ўсё трымае ў сваіх руках і робіць часамі як тое, чаго хоча польскі ўрад.

Вучыцельскі саюз Горадзеншчыны таксама патроху працуе, яму, як і іншым інстытуцыям, шкодзіла немагчымасьць добрых зносінаў з вучыцелямі, раскіданымі па вёсках, але ўсе ж такі праца ідзе; вучыцельства з павагай глядзіць на свой Саюз, які лічбай дарос ужо да 43 членаў. Многа вучыцялёў зьвяртаецца з Маскоўшчыны, часам саўсім галодныя, ведама, што яны, учуўшы пра Саюз, заходзяць да яго шукаць падмогі на час, пакуль ня знойдуць працы, а Саюз, быўшы бяз грошаў, змушаны быў адмаўляць і ня мог нават даць людзкі прытулак, бо хоць пры школе і ёсьць вольныя пакоі, дык яны ня маюць ніякіх жыцьцёвых прыладаў — без абстаноўкі. Я лічу вельмі патрэбным асыгнаваньне Саюзу штомесячнай падмогі ў ліку 1000 марак. Гэта сума, ня будучы значнай, між іншым будзе вельмі карыснай для дзяржаўнай працы, бо кожны, убачыўшы стараннасьць Ураду аб вучыцельстве, будзе ня ворагам яго, але добрым прыяцелем, а гэта прыязнь перанясецца і на нацыянальную справу. Горадзенская беларуская школа стараньнем вучыцеля п. Антонава з манастыра пераведзена ў вельмі добры будынак, у быўшую мястовую школу імяні Пушкіна.

Зь Менскам і агулам зь мейсцамі пад расейскай акупацыяй до апошняга часу немагчыма было завязаць ніякіх зносін. Лічачы гэта ненармальным, я прымушан быў камандзіраваць для арганізацыі зьвязі і дзеля інфармацыі аб працы ўраду ў Менск кур'ера п. А. Якубецкага. Яму даручана таксама праз зносіны з адпаведнымі беларускімі дзелячамі прыступіць к арганізацыі ўрадовых устаноў у Менску, Магілёве, Смаленску і Вітэбску, а таксама запалучыць сьметы з аб'ясніцельнымі запіскамі на грошы, якія патрэбны як дзеля працы гэтых устаноў і наогул для нацыянальнай працы. Зварот п. А. Якубецкага да Коўны чакаецца к 1 ліпеню [...]

Віленскае Выдавецкае Таварыства [...] [У]ся выдавецкая справа знаходзіцца ў руках Выдавецкага таварыства, якое атрымала грошы дзякуючы бальшавікам²⁷. Выдавецкае таварыства ў гэты час мае каля 50 тыс. марак грошай і больш чым на 150 тыс. марак паперы. Прамой грашовай падмогі Выдавецкаму т-ву не патрэбна, але ўкосьвенная вельмі важна; яна павінна выражацца ў закупцы дзеля школ і бібліятэк кніг, выдаваемых таварыствам.

²⁷ Гаворка ідзе пра фінансаванне віленскіх беларускіх выдавецтваў (Беларускае выдавецкае таварыства і таварыства «Веда») Менскім губерньскім літаратурна-выдавецкім аддзелам Літоўска-Беларускай ССР, які да 15 траўня 1919 г. (да свайго арышту менскім ЧК) узначальваў Вацлаў Іваноўскі.

Я лічыў бы важным, калі б Рада Міністраў асыгнавала ня менш 15 тыс. марак на штомесячную закупку кніг для школ і бібліятэк. Бібліятэкі патрэбны пры школах, каапэратывах, цэрквах, касьцёлах і ў нацыянальных гуртках.

Газэтнае выдавецтва. Як ужо ведама, газэта «Беларуская думка» выходзіць тры разы ў тыдзень. Лічачы з налічнасцю пэрсаналалу, здольнага працаваць у газэце і з патрэбнасцю сур'ёзнай газэты дзеля дзяржаўнай справы, — абавязкова, штоб яна зрабілася штодзённай. Гэта справа разглядалася ў Вільні сярод адпаведных кругоў, і там прыйшлі да такога ж прапанавання. Да таго часу, пакуль ня будзе добра наладжана добрая камунікацыя, то, вядома, газэта будзе даваць дэфіцыт, напрыклад 15 тыс. марак у месяц. Што датычыцца газэт «Беларусь» і «Зорка», то на іх патрэбы — 7 тыс. марак — к уллучэнню іх прыняты меры. Выехаўшаму ў Горадню п. Т. Грыбу даручана прынімаць учасьце ў газэце.

Тэатр. Дапамога тэатру ўвачавідна патрэбна [...] я лічу, што абавязкова трэба дзяржаць на ўрадавым кошыце інструктароў па тэатру ў ліку двух асоб з акладам на 1000 марак у месяц. У абавязанасці ім мусяць паставіць арганізацыю любіцельскага тэатру як у Віленшчыне, а таксама і ў Горадні. На першае абавяздзеньне дэкарацыямі і касцюмамі і грымам патрэбна адчыніць ім аванс ля 5 тыс. марак. На час, ня лепшы для скарбу, можна прыняць пад увагу той праект, які прылагаю пры гэтым, зложаны пп. Ждановічам і Аляхновічам.

Прытулкі. Прытулкі, быўшыя ў Вільні, як прытулак Камітэту ахвяраў вайны, п[рытулак] «Золак», у часы бальшавікоў бяз мала зьнішчаны, усягонаўсяга ў абоіх прытулках (цяпер яны зьяднаны) засталася 27 дзяцей. Гэтыя дзеці настолькі маральна іспорчаны, што, па словах віленскіх дзячоў, «шкода грошаў». Пытаньне аб прытулках за час майго прабывання ў Вільні абгаворвалася асобамі ў іх зацікаўленымі, і там прыйшлі до прапанавання: іх зьнішчыць, а замест іх адчыніць пры [Віленскай беларускай] гімназіі інтэрнат для бяднейшых сялянскіх дзяцей. Гэтую думку я і падтрымліваю і лічу, што на гэту справу трэба адпусаць штомесячна да 10 тыс. марак.

Агітацыйны адзел. Агітацыйны адзел пакуль што ня меў часу выявіць свой твар, але трэба думаць, што справа яго па арганізацыі рад і сялянскіх гурткоў пойдзе вельмі шыйка. Я лічу патрэбным мець аванс для гэтага адзелу ў ліку ня менш як 10 тыс. марак.

Што датычыцца працы ў бальшавіцкай акупацыі, то яна пакуль што вельмі хмарна, бо, як казаў раней, за адсутствам добрай сувязі не вядома, што можна там рабіць. Я лічу, што і для гэтай часткі ў мяне павінен быць аванс, які па першай патрэбнасці мог бы пераслаць у Менск. Усяго мне трэба пакуль што 20 тыс. рублёў (керанак)²⁸.

Мы адмыслова падаем гэст справаздачи К. Цярэшчанкі амаль без купюраў, каб чытач атрымаў уяўленне пра размах яго працы ўжо ў пачатку свай

²⁸ НАРБ. Ф. 325, воп. 1, спр. 22, арк. 58—62.

чыннасці на пасадзе міністра ўнутраных спраў БНР. Тут ён згадвае і пра свае кантакты з савецкім Менскам. Гэта даказвае, што яны здзяйсняліся з ведама і са згоды кіраўніцтва ўрада БНР. У той жа час мы не знойдзем у сведчаннях, напісаных на замову ГПУ, інфармацыі пра пасылку кур'ера з мэтай прыступіць да арганізацыі «ўрадавых устаноў» БНР у Менскай, Магілёўскай, Смаленскай ды Віцебскай губернях.

Несумненна тое, што да пошуку кантактаў з Менскам урад БНР падштурхнулі падзеі, звязаныя з абвясчэннем 1 студзеня 1919 г. у Смаленску Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі Беларусь²⁹ і стварэннем Часовага беларускага сялянска-работніцкага ўрада на чале са Зміцерам Жылуновічам. Гэтая навіна была ўспрынята ва ўрадавым «абозе» БНР з пэўнымі надзеямі. Лідар беларускіх эсэраў Тамаш Грыб у сваім артыкуле «Новы беларускі ўрад», змешчаным у віленскай газеце «Грамадзянін» за 20 студзеня 1919 г., пісаў:

Часовы сялянска-работніцкі ўрад Беларусі сваім загадам скасаваў «Обліскамзап» і зьліквідаваў Менскі «Губревком». Ведама, што ўсе нашыя сымпаты на старане часовага сялянска-работніцкага ўраду Беларусі і мы зычым яму ўдачы ў яго творскай працы на карысць нашай бацькаўшчыны. Мы спадзяемся, што гэты часовы ўрад прыме ўсе меры, каб у як найхутчэйшым часе склікаць другі Ўсебеларускі З'езд сялянскіх і работніцкіх дэпутатаў, каб ужо цвёрда і назаўсёды замацаваць за беларускім працоўным народам яго натуральнае права на самастойнае і незалежнае жыццё.

Пік дачыненняў К. Цярэшчанкі з бальшавіцкім падполлем прыпадае якраз на пачатак 1919 г. і відавочна, што гэта было звязана якраз са спадзяваннямі, што ўтварэнне ССРБ — не геапалітычная гульня маскоўскага Крамля, а рэальны здабытак беларускіх нацыянал-камуністаў. Актыўнае ўзаемадзеянне міністра ўнутраных спраў БНР з бальшавіцкім падполлем на Гарадзеншчыне (у першую чаргу з эмісарам Клышам-Карлібам) — тактычны крок з мэтай выкарыстаць іх палітычны рэсурс у беларускіх інтарэсах. Гэта пацвярджаюць дзённікавыя запісы Антона Луцкевіча за 31 снежня 1918 г.:

Цярэшчанка, ваўкавыскі камісар, яго памочнік Горык, старшыня ваўкавыскай рады сялянскіх дэпутатаў Данілюк і старшыня беларускай рады ў Ваўкавыску — Маеўскі [...] павялі арганізацыю па сьстэме савецкай, хоць самі зусім не бальшавікі [...] Гэта вызвала ў нашай грамадцы даволі гарачыя і вострыя споркі аб тактыцы. Запраўды, прарочыць трудна, але, спадзеючыся бальшавікоў, тактыка ваўкавыскіх беларусаў можа быць найлепшая³⁰.

Улічваючы гэтыя звесткі, прыпісваць К. Цярэшчанку свядомы ці «аплочаны» бальшавізм, як гэта робіць паважаная Дарота Міхалюк, беспадстаўна. Ідэйна

²⁹ У 1919 г. была менавіта такая паслядоўнасць словаў ў афіцыйнай назве Савецкай Беларусі.

³⁰ Луцкевіч А. Дзёньнік // Луцкевіч А. Барацьба за вызваленне. Вільня—Беласток, 2009. С. 491.

Цярэшчанка быў усё ж такі сялянскім сацыялістам і беларускім нацыяналістам, а не бальшавіком. Ён, як і Антон Луцкевіч, спадзяваўся выкарыстаць бальшавізм ў якасці супрацьдзія ад палітычнасці. Тое, наколькі гэтыя дзеячы ў сваіх спадзяваннях былі рэалістычныя — ужо іншае пытанне.

З другой паловы 1919 г. аўтар «успамінаў» на доўгі час згубіў кантакты з бальшавікамі, у адваротным выпадку Цярэшчанка абавязкова згадаў бы пра іх у ліпені 1921 г. у менскім ГПУ. Прычынамі спынення гэтых кантактаў маглі стаць як ад'езд Цярэшчанкі на чале Беларускай дыпламатычнай місіі ў Ковенскую Літву і Латвію, так і падзеі, якія адбыліся ў Менску ў сакавіку—траўні 1919 г.: разгон на загад Масквы першага беларускага савецкага ўрада, затрыманне чэкістамі беларускіх камуністаў Усевалада Фальскага і Фабіяна Шантыра, арышты беларускіх некамуністычных дзеячаў, якія засталіся ў Менску: Вацлава Іваноўскага, Антона Неканды-Трэпкі, Браніслава Тарашкевіча, Паўла Жаўрыда, Васіля Русака, ксяндза Андрэя Цікоты ды іншых.

Працуючы ў беларускіх палітычных структурах усяго некалькі месяцаў, Цярэшчанка паспеў стаць вельмі ўплывовай фігурай ва ўрадзе БНР. Звернемся зноў да некралога А. Смоліча:

Апынуўшыся на родным грунце, ён усёю істотаю ўваходзіць у нацыянальны рух і забываецца на ўсё навакола сябе. Быў ён натураю жывою, экспансіўнаю; праняўшыся нейкай ідэяй, ён служыў ёй да канца. Дзякуючы сваёй грамадзкай практыцы і на рэдкасць лагоднаму характару, умеў ён збіраць ля сябе людзей і прыцягваць іх да працы. Быў добрым арганізатарам. А самае важнае — быў добрым беларусам³¹.

Праўда, у кіраўніцтве БНР так думалі пра К. Цярэшчанку далёка не ўсе. Ягоная асоба з самага пачатку выклікала неадназначнае стаўленне ў многіх беларускіх палітыкаў. У сваім дзёніку А. Луцкевіч называў яго «нашым найлепшым работнікам»³², у той час як беларускія сацыялісты-федэралісты Язэп Варонка, Васіль Захарка, Пётра Крчэўскі, а таксама лідар Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў Тамаш Грыб трымаліся іншай думкі:

Цярэшчанка, — пераконваў В. Захарка А. Луцкевіча ў адным са сваіх лістоў да яго, — [...] унася раздоры ў асяроддзе беларускіх дзеячоў, ён увесь час дэзарганізаваў і дэзарганізуе беларускую працу на ўсіх напрамках [...]

Яшчэ ў студзені 1919 года ў гатэлі «Метраполь» [маецца на ўвазе адзін з гарадзенскіх гатэляў, дзе на той час спыніліся беларускія ўрадаўцы. — У. Л., А. Ч.], — пісаў ён далей, — я папярэдзваў [...], што К. Цярэшчанка, акрамя інтрыг «падпісаных і непадпісаных», верагодна, ні на што не здолен³³.

³¹ Будзіловіч Л. Памяці Кузьмы Тарэшчанкі... С. 2.

³² Луцкевіч А. Дзёнік... С. 510.

³³ НАРБ. Ф. 325, воп. 1, спр. 53, арк. 44.

А вось вытрымкі з ліста П. Крачэўскага да таго ж Луцкевіча ў пачатку верасня 1919 г., калі яны з Цярэшчанкам абодва меліся разгарнуць нацыянальную працу ў Беларусі:

Унутраную справу на Бацькаўшчыне мы будзем вясці разам з Тэрэшчанкам, [...] калі сваёй экспансыўнасцю і гарачнасцю ня будзе шкодзіць Тэрэшчанка. Выпады зь яго боку надта шкодзяць еднасці паміж намі і затрымліваюць працу. Добра было б, каб Вы трошкі стрымалі яго ў гэтым напрамку³⁴.

Падобным чынам выказваўся і Тамаш Грыб, заўважыўшы ў прыватнай размове летам 1919 г.:

Мала таго, што Цярэшчанка сам не прыдатны да працы, дык ён яшчэ тармазіць працу іншых³⁵.

Першыя ўражанні самога Цярэшчанкі ад знаёмства з сябрамі былога менскага кабінета ўрада БНР, якое адбылося ў снежні 1918 г. у Вільні, былі таксама далёка не пазітыўнымі:

Я ведаў, што гэта публіка кіравала беларускай справай у Менску; па праўдзе, я чакаў забачыць больш паважных асоб. Першыя трое [Варонка, Захарка, Крачэўскі. — У. Л., А. Ч.] на мяне зрабілі нават прыкрае ўражаньне, якое і да гэтага часу засталася, павялічыўшыся больш ад бліжшага зь імі знаёмства³⁶.

Пакідаючы аналіз палітычнага падтэксту канфлікту паміж К. Цярэшчанкам і некаторымі іншымі сябрамі ўрада БНР на крыху пазнейшы час, адзначым, што многія гэтыя непаразуменні мелі не толькі палітычны і арганізацыйны грунт, але таксама выразную псіхалагічную падкладку.

Безумоўна, перад супрацоўнікамі савецкага ГПУ былы міністр БНР, характарызуючы сваіх былых паплечнікаў па ўраду, мог свядома і «згусціць фарбы». Але тое, што такія канфлікты на асабістай глебе ў палітычных структурах БНР узнікалі нярэдка — гэта факт, які сведчыць пра няздольнасць некаторых тагачасных беларускіх дзеячаў працаваць у адной камандзе і стрымліваць свае ўласныя амбіцыі і антыпатыі.

Кузьма Цярэшчанка, кажучы сучаснай мовай, не быў ідэальным палітычным менеджарам, але ўсё ж такі на фоне многіх іншых вызначаўся сваімі арганізацыйнымі здольнасцямі, уменнем матываваць і мабілізоўваць людзей. Яго нельга лічыць кабінетным тэарэтыкам ці красамоўным аратарам³⁷. Добра,

³⁴ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. С. 422.

³⁵ НАРБ. Ф. 325, воп. 1. спр. 53. арк. 46 адв.

³⁶ Тамсама. Ф. 60, воп. 3, спр. 456, арк. 32. Гл. таксама с. ??? гэтага нумара «ARCHE».

³⁷ У лісце да Вацлава Іваноўскага за 15 ліпеня 1920 г. ён прызнаецца: «Уся мая бяда, што ня гожа я да ўсялякіх дыпляматычных гутарак». Гл.: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі... Т. 1. Кн. 2. С. 852.

калі за ўсю сваю палітычную кар’еру ён напісаў хоць адзін ці два артыкулы ў прэсе³⁸. Гэта быў перш за ўсё практык, які меў сістэмны досвед у адміністрацыйных і гаспадарчых справах. З другога боку ён — няўрымслівы летуценнік, шчыра адданы нацыянальнай ідэі.

Жонка К. Цярэшчанкі (на жаль, не ўдалося высветліць яе імя) была вельмі дасціпнай і практычнай кабетай, якой не даспадобы быў выбар мужа займацца палітыкай. Седзячы ў савецкім Полацку «пад рэвалюцыйным наглядом», яна пісала мужу 29 сакавіка 1919 г.:

Мілюнчык, а ты хаця б атрымоўваеш нейкі заробак, ці вы там гэтакія дурачкі сабраліся, што можа аднымі ідэямі сытыя? Праўда. [...] Уладкоўвайся як мага лепш ва ўсіх адносінах.

І яшчэ адзін фрагмент з яе ліста:

Канешне, я страшуся толькі за тое, што ты не ўладкуешся на службу, а так, з ідэалістамі жывеш. Гэта мне не па душы. І я думаю, што мне не спадабаюцца гэтыя людзі, якія нідзе не служаць і туляюцца [...] і ты лепей паступай аграномам у земляробчы аддзел³⁹.

Сваім загадам ад 1 лютага 1919 г. прэм’ер А. Луцкевіч прызначае Цярэшчанку часовым сакратаром Міністэрства замежных спраў БНР, а 15 сакавіка 1919 г. пастановай Рады Народных Міністраў БНР яго нарэшце афіцыйна зацвярджаюць міністрам унутраных спраў. Ужо як паўнапраўны сябра ўрада, Цярэшчанка распрацоўвае «Часовыя палажэнні аб губернскіх камісарыятах БНР»⁴⁰, паводле якіх змянялася ўся субардынацыя ў пытаннях унутранай палітыкі БНР: усе рашэнні ў гэтай сферы былі аддадзены пад яго кампетэнцыю. Пад рэалізацыю сваёй праграмы дзеянняў Цярэшчанка меў пэўныя грашовыя сродкі, што складаліся з літоўскіх крэдытаў і часткі пазыкі Украінскай Народнай Рэспублікі, а таксама нязначныя людскія рэсурсы. Вядома, гэта былі далёка не ідэальныя ўмовы для працы палітычнага менеджара, якія ўкладаюцца ў схему «ведаць, магчы, жадаць і паспяваць». Пры наяўным досведзе арганізацыйнай працы і сціпрых магчымасцях гэты чалавек прагнуў паспець за класці нейкую трывалую аснову пад развіццё нацыянальнага руху і станаўленне беларускай дзяржаўнасці. Па сутнасці, на ім ляжала тады галоўная адказнасць за чыннасць беларускага ўрада ў краіне, акупаванай як польскімі легіянерамі, так і бальшавікамі.

У сваіх паказаннях «Мой удзел у беларускім руху» Цярэшчанка распавядае пра абставіны паездкі ў Вільню на Беларускае з’езд, абранне там Цэнтральнай Беларускай рады Віленшчыны і Гарадзеншчыны. Пра тое ж, што ў сярэдзіне

³⁸ Паводле вуснага сведчання вядомага беларускага даследчыка Арсеня Ліса, адзін з такіх артыкулаў, прысвечаны арганізацыі беларускага кааператыўнага руху на Віленшчыне, К. Цярэшчанка змясціў у 1921 г. у віленскай газеце «Наша думка» пад псеўданімам «Дзядзька Кузьма».

³⁹ НАРБ. Ф. 325, воп. 1, спр. 22, арк. 143 адв.

⁴⁰ Тамсама. Арк. 30; Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. С. 330—331.

чэрвеня 1919 г. ён наведваў таксама Коўна, а затым і Берлін, дзе знаходзілася частка ўрада БНР, паведаміць супрацоўнікам менскага ГПУ у 1921 г. Цярэшчанка «забыўся».

Як сведчаць архіўныя крыніцы, з сярэдзіны 1919 г. Цярэшчанка выконваў абавязкі дыпламатычнага прадстаўніка БНР у краінах Балтыі, вёў перамовы з міністрам замежных спраў Латвіі Зігфрыдам Мееровіцам аб стварэнні на тэрыторыі Латвіі беларускіх вайсковых частак. Планавалася, што

на беларускай зямлі латвійскія войскі будуць затрыманы да часу, пакуль Беларускі Урад не зарганізуе сваёй вайсковай сілы, здольнай затрымаць націск большавікоў. Што жа датыкаецца цывільнай улады, то яна будзе адразу перадаана Ураду Беларускай Народнай Рэспублікі⁴¹.

Акрамя гэтага, К. Цярэшчанка вёў неафіцыйныя перамовы з князем Анатолям фон Лівэнам, камандуючым добраахвотніцкім расійскім аддзелам балтыйскага ландэсвера аб фармаванні беларускіх атрадаў пры яго корпусе⁴². Зразумела, што і пра гэта ў Менску ведаць было не абавязкова.

Тым часам польскія войскі хутка прасоўваліся на ўсход, не сустракаючы сур'ёзнага супраціву з боку чырвонаармейцаў: 21 красавіка 1919 г. была ўзята Вільня, 8 жніўня — Менск. Абяцанні Юзафа Пілсудскага, дадзеныя ў віленскай адозве да жыхароў былога Вялікага Княства Літоўскага, што польскія легіёны прыйшлі на гэтыя землі не як акупанты, а як вызваліцелі, моцна абнадзеілі прадстаўнікоў памяркоўнага крыла беларускага руху ў справе будавання свайго нацыянальнага сувэрэннага дома. Антон Луцкевіч, Аляксандр Уласаў, Аркадзь Смоліч, ды нават і Кузьма Цярэшчанка паверылі ў шчырасць Начальніка Польскай дзяржавы, бо апошні нават дазволіў беларусам пачаць фармаванне ўласных нацыянальных вайсковых адзінак, падпісаўшы 22 кастрычніка 1919 г. дэкрэт аб утварэнні Беларускай вайсковай камісіі і пачатку стварэння асобнага беларускага батальёна. Да таго ж ім была паабяцана фінансавая і арганізацыйная падтрымка ў разгортванні беларускай школьнай, культурніцкай і гаспадарчай спраў. Зразумела, што за гэтую падтрымку польская ўлада вымагала ад беларускіх дзеячаў праяваў палітычнай лаяльнасці ў дачыненні да Польшчы.

Ва ўмовах бяздзейнасці Рады БНР на лідарства ў беларускім руху пачала прэтэндаваць Цэнтральная рада Віленшчыны і Гарадзеншчыны (ЦБРВіГ), якую ачоліў Браніслаў Тарашкевіч. Але, насуперак спадзяванням палякаў, дэ-

⁴¹ Далей у «Справаздачы дыпламатычнага прадстаўніка БНР у балтыйскіх краінах» ішла наступная прапанова, якая не магла належаць «большавіцкаму» агенту: «Толькі хачу падчаркнуць, што хутчэйшае наданьне жыцця гэтай заяве залежыць таксама і ад нас саміх. Па мойму, мы павінны той ці другой дарогай памагчы войскам Латвіі і Эстоніі ачысьціць нашу тэрыторыю». Гл.: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі... Т. 1. Кн. 1. С. 407.

⁴² Апошні факт Д. Міхалюк зноў разглядае не на карысць К. Цярэшчанкі. Гл.: Michaluk D. Białoruska Republika Ludowa... S. 467—468. Параўн.: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. С. 407.

легаты з'езда і кіраўніцтва ЦБРВіГ выступілі за стварэнне беларуска-літоўскай міждзяржаўнай уніі. Пра ролю Польшчы ў названых рэзалюцыях нічога не было сказана. Левыя элементы, у першую чаргу сацыялісты-рэвалюцыянеры, займеўшы абсалютную большасць у кіраўнічых органах ЦБРВіГ, не надта верылі ў абяцанні Пілсудскага, тым больш што дыскрымінацыйная палітыка польскай ваеннай адміністрацыі на беларускіх землях давала для гэтага шмат падстаў. Выразна антыпольскі кірунак дзейнасці ЦБРВіГ прывёў да яе адкрытага канфлікту з польскімі акупацыйнымі ўладамі, і таму дзейнасць арганізацыі была спаралізавана, а многія яе дзеячы ў заходняй частцы Беларусі, такія як Тамаш Грыб, Аляксандр Карабач, Рыгор Злоцкі і інш., патрапілі пад арышты польскай палітычнай паліцыі. Напрыканцы 1919 г. дзейнасць ЦБРВіГ была фактычна згорнута.

Польская ўсходняя палітыка на Меншчыне, у адрозненне ад Віленшчыны і Гарадзеншчыны, мела свае асаблівасці. У варшаўскім Бельведэры разумелі, што Польшчы цяжка будзе падпарадкаваць свайму ўплыву ўсходнюю частку Беларусі, дзе абсалютную большасць насельніцтва складалі праваслаўныя беларусы, якія ў цэлым негатыўна ставіліся да польскай прысутнасці ў краі. Пэўныя палітычныя колы ў Польшчы, у першую чаргу Польская сацыялістычная партыя, палічылі за найлепшае не перашкаджаць развіццю беларускага нацыянальнага руху ў гэтым рэгіёне. Яны былі не супраць стварэння на гэтых землях беларускага аўтаномнага буфера, які б аддзяляў Польшчу ад бальшавіцкай Расіі.

Арганізацыйная праца прыхільнікаў незалежнасці Беларусі ў Менску пачалася ўжо на другі дзень пасля прыходу ў горад польскіх войскаў. 10 жніўня 1919 г. на агульным сходзе мясцовага актыву быў утвораны Часовы Беларускі нацыянальны камітэт⁴³. Першым старшынёй камітэта стаў паэт Аляксандр Прушынскі (Алесь Гарун), але яго частая адсутнасць не ішла на карысць дзейнасці арганізацыі. Таму на паседжанні Прэзідыума ЧБНК 17 кастрычніка 1919 г. Усевалад Ігнатоўскі прапанаваў прысутным прызначыць выканаўцам абавязкаў старшыні арганізацыі прысутнага на сходзе Кузьму Цярэшчанку, які нядаўна прыбыў у Менск з-за кардону. Большасць прысутных ухвалілі гэтую прапанову⁴⁴. Пазней Прушынскі цалкам засяродзіўся на працы ў Беларускай вайскавай камісіі, а Цярэшчанка быў афіцыйна зацверджаны на новай пасадзе.

Працу міністра ўнутраных спраў БНР у Менску з кастрычніка 1919 г. па ліпень 1920 г. можна лічыць пікам яго палітычнай кар'еры. У тагачасных умовах, калі большая частка ўрадаўцаў БНР знаходзілася ў эміграцыі, а дзейнасць Цэнтральнай беларускай рады Віленшчыны і Гарадзеншчыны з прычыны рэпрэсій і адміністрацыйнага ціску з боку польскай улады была спаралізавана, менскі Часовы Беларускі нацыянальны камітэт у гэты час фактычна пераўтварыўся ў галоўны каардынацыйны цэнтр беларускага нацыянальнага руху на занятай палякамі тэрыторыі Беларусі.

⁴³ НАРБ, ф. 368, воп. 1, спр. 24, арк. 1—1 адв.

⁴⁴ Тамсама. Арк. 7.

Паводле свайго статута ЧБНК ставіў за мэту актывізацыю чыннасці ўсіх тагачасных беларускіх грамадскіх і гаспадарчых арганізацый па ўсёй Беларусі дзеля «падняцця нацыянальнага самапачуцця, духоўнай і матэрыяльнай культуры беларускага народу, а таксама абароны нацыянальных, культурных і рэлігійных яго інтарэсаў»⁴⁵. У склад Камітэту увайшлі прадстаўнікі беларускіх палітычных партый (эсэры, сацыял-дэмакраты, сацыялісты-федэралісты, актывісты Беларускай хрысціянска-дэмакратычнай злучнасці), а таксама прадстаўнікі Беларускай вайсковай камісіі, Саюза сельскагаспадарчых і спажывецкіх кааператываў Беларускага краю, Беларускага праваслаўнага брацтва імя св. Кірылы і Лаўрэнція Тураўскіх ды розных іншых устаноў. Кіраўніцтва ЧБНК праводзіла актывісную дзейнасць па арганізацыі беларускага школьніцтва, кнігадруку, шырокай сеткі культурніцкіх устаноў, моладзевых гурткоў і гаспадарчых самакіраўнічых структураў.

Безумоўна, адзін Цярэшчанка мала што мог зрабіць. У сваёй чыннасці ён абапіраецца на ўжо правяраных у справе людзей, якія добра зарэкамендавалі сябе раней, а таксама на моладзь, што нядаўна далучылася да нацыянальна-вызвольнага руху і не цуралася «чарнавой» працы. Сярод сталых працаўнікоў адзначым тут Сымона Рак-Міхайлоўскага, Аркадзя Смоліча, Кастуся Шышкоўскага, Антона Бандарчыка, Ядвігу Луцэвіч-Іваноўскую, Апалонію Гірконт, Міколу Пашковіча, адэскіх беларусаў Сцяпана Некрашэвіча і Яўсея Трахімава, актывістаў кааператываўнага руху на Меншчыне — эсэраў Аўдзея Шатэрніка і Уладзіміра Кернажыцкага, нацыянал-камуніста Зыгмунта Русецкага. Іх можна назваць ветэранамі нацыянальнага адраджэння, хоць і толькі ўмоўна: найстарэйшаму сярод іх Сцяпану Некрашэвічу, былому консулу БНР у Адэсе, споўнілася на той час усяго 37 гадоў. Стаўка робіцца і на зусім яшчэ маладых: сацыял-дэмакрата Антона Абрамовіча, эсэраў Андрэя Бандацкага, Янку Бялькевіча, Васіля Залуцкага, Сымона Іванова-Казельскага, Мікалая Каспяровіча, Кастуся Ламаку, Сяргея Мялешку, Міколу і Янку Пашковічаў, Вікенція Пылілу, Яўхіма Слабуху, Кастуся Шчыгельскага, сяброў Беларускай камуністычнай арганізацыі (БКА) Алеся Акуліка, Андрэя Асташонка, Тамаша Гаўрыловіча, Рамана Зарэцкага, Міхася Кудзельку (Чарота), Данілу Палешчука ды іншых. Цярэшчанку прыходзілася працаваць з тым чалавечым «матэрыялам», які меўся ў яго распараджэнні. Тым не менш, у людзях ён разбіраўся і ўмеў распазнаць, хто чаго варты.

Але і ў «кадравай» палітыцы Цярэшчанкі меліся свае слабыя месцы. Як ідэйны сацыяліст-рэвалюцыянэр ён не дапускаў на адказныя ўчасткі працы прадстаўнікоў несацыялістычных партый, хай сабе і свядомых беларусаў. Асабліва гэта тычылася падбору кандыдатаў на пасады павятовых інструктараў, якія непасрэдна працавалі з насельніцтвам у глыбінцы. Прыкладам тут можа служыць адмова ў залічэнні на пасаду беларускага «рэвідэнта» ў Ашмянскім павеце маладога актывіста Беларускай хрысціянска-дэмакратычнай злучнасці

⁴⁵ Таксама. Арк. 14—16.

Янкі Пазняка, пазней аднаго з кіраўнікоў беларускай хадэцыі ў Заходняй Беларусі⁴⁶.

Праца ЧБНК з кожным месяцам разрасталася і дыферэнцыявалася. Пры Камітэце былі створаныя школьная секцыя на чале з С. Рак—Міхайлоўскім (з канца жніўня 1919 г. — Беларускае школьнае рада Меншчыны, а са студзеня 1920 г. — Цэнтральная беларуская школьная рада), сельскагаспадарчы аддзел на чале з Уладзімірам Кернажыцкім (са снежня 1919 г. — Беларускае цэнтральнае саюз сельскай гаспадаркі), арганізацыйна-інструктарскі аддзел (кіраўнік Яўсей Трахімаў). З мэтай арганізацыі сталага Беларускага нацыянальнага тэатра пры ЧБНК была ўтворана Тэатральная камісія (старшыня — Часлаў Родзевіч)⁴⁷. Яшчэ ў кастрычніку ў Менску ЧБНК заклаў Беларускае бюро працы, пры якім дзейнічала Менская арцель беспрацоўных і была арганізавана танная страўня⁴⁸. У красавіку 1920 г. быў створаны Аддзел дапамогі бедняйшаму жыхарству і дзецям, які займаўся раздачай дадзеным катэгорыям насельніцтва харчавання, медыкаментаў, адзення. Узначаліла новы аддзел спачатку настаўніца Зоф'я Шышова, а ў траўні 1920 г. Ядвіга Луцэвіч-Іваноўская — выкладчыца Менскай беларускай гімназіі і журналістка⁴⁹.

У гэты складаны час Цярэшчанка сярод іншага не забываўся і пра спорт. Пры камітэце быў створаны спартовы аддзел, які імкнуўся ўзаемадзейнічаць з Менскім спартовым гуртком. Дзякуючы фінансавай падтрымцы ЧБНК была створана «Першая беларуская футбольная каманда», якая спаборнічала ў спарынгах на пляцоўцы ў былым губернатарскім садзе з мясцовай габрэйскай камандай «Макабі», вайскавай дружынай 4-й польскай арміі ды іншымі калектывамі⁵⁰.

Шмат намаганняў кіраўніцтва Камітэта скіроўвала на беларусізацыю навучальных устаноў, павышэнне статуса беларускай мовы, увядзенне беларускай мовы ў царкоўныя і касцельныя казані, пашырэнне беларускай прэсы ў правінцыі. ЧБНК заснаваў і ўтрымліваў за свой кошт выданне менскіх газет «Звон» і «Беларусь», часопіса «Рунь», фундаваў друк часопісаў «Беларускае жыццё» (Вільня—Менск) і «Наша каляіна» (Слуцк). Ім была ўзята пад сваё кіраўніцтва былая Менская земская друкарня, а таксама аказвалася фінансавая падтрымка беларускім выдавецтвам у Вільні.

⁴⁶ Тамсама. Ф. 604, воп. 1, спр. 2, арк. 91.

⁴⁷ Пра гісторыю і дзейнасць ЧБНК гл. таксама: Ляхоўскі У. Часовы беларускі нацыянальны камітэт у Мінску // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 6. Кн. 2. Мінск, 2003. С. 153.

⁴⁸ НАРБ. Ф. 368, воп. 1, спр. 12, арк. 42; спр. 14, арк. 40—40 адв., 91, 118.

⁴⁹ Тамсама. Ф. 604, воп. 1, спр. 7, арк. 99; ф. 368, воп. 1, спр. 14, арк. 40—40 адв.; спр. 47, арк. 1.

⁵⁰ У беларускай футбольнай дружыне, у якой, дарэчы, гулялі таксама і габрэі, вызначаліся такія гульцы, як Каравацкі, Слабуха, Вальфоўскі, Выгоцкі, Каравацкі, Лапідус, браты Свечыкавы ды іншыя. Большасцю менчукоў футбол тады яшчэ ўспрымаўся як нейкая экзотыка. «Сьмяюцца з нас спартсменаў, — казаў карэспандэнту газеты «Беларусь» адзін з футбалістаў. — Дарослыя хлопцы, а займаюцца дзяціннымі забаўкамі. Вунь адзін, дык з вусамі, а з мячыкам лётае». Гл.: Спартовы аддзел // Беларусь. 1920. 19 чэрвеня. № 130. С. 4.

Не заўсёды Цярэшчанка дзейнічаў проста і напорыста, умеў ён быць таксама гнуткім і дыпламатычным. Ён здолеў залагодзіць даўні канфлікт паміж беларускімі арганізацыямі і Менскай праваслаўнай епархіяй за валоданне Юбілейным домам⁵¹. У траўні 1918 г. згаданы дом быў здадзены ў арэнду мясцовай епархіяльнай радай Менскаму беларускаму народнаму прадстаўніцтву, якое ачольваў Раман Скірмунт, на гадавы тэрмін. Вядома, што ўвосень таго самага года сюды пераехалі Рада і ўрад БНР, а з прыходам бальшавікоў размясціўся губернскае сакратарыят народнай асветы. Пры паляках тут ізноў размясціліся амаль усе беларускія нацыянальныя арганізацыі. 4 кастрычніка 1919 г. менскі епіскап Мельхіседэк катэгарычна абавязаў «беларускую раду ачысціць Юбілейны дом, перадаць яго сапраўднаму ўладальніку [...] у асобе Менскай епархіяльнай рады»⁵². Мясцовая польская адміністрацыя паведаміла, аднак, кіраўніку ЧБНК, што дамова на арэнду не мае законнай юрыдычнай сілы, і беларускія ўстановы могуць па-ранейшаму працягваць месціцца ў гэтым доме. Цярэшчанка, аднак, не стаў адказваць ультыматумам на ультыматум, бо падзеі адбываліся напярэдадні склікання з'езда праваслаўнага духавенства Менскай епархіі, і супрацьстаянне паміж беларускімі нацыяналістамі і «артадоксамі» у такіх умовах не ішло на карысць абодвум бакам, а адпавядала інтарэсам толькі польскай улады. Вытрымаўшы патрэбную паўзу, Цярэшчанка ў лістападзе 1919 г. напісаў у адказ менскаму епіскапу:

Да ведама Нацыянальнага Камітэта дайшло, што ў хуткім часе ў Менску мае адбыцца традыцыйны Зъезд праваслаўнага духавенства Меничыны. Зъезд гэты, як ведама, адбываецца ў занятым цяпер Нацыянальным Камітэтам «Юбілейным Доме». Ведаючы ўсё гэта, Беларускі Нацыянальны Камітэт мусіць запэўніць ВАША ПРААСЪВЯШЧЭНСТВА, што Камітэт з свайго боку нічога ня мае проціў адбыцця Зъезду [...] ў «Юбілейным Доме», пры тых аднак варунках, [...] каб не спыняць працы беларускіх арганізацый у гэтым доме. Зъезду будуць прадстаўлены вялікая саля і хоры»⁵³.

Менскаму епіскапу нічога не заставалася, як толькі пагадзіцца з гэтай прапановай⁵⁴.

Даводзілася міністру ўнутраных спраў БНР выконваць і ролю «трацейскага судзі», залагоджваючы міжасабовыя канфлікты паміж беларускімі дзеячамі,

⁵¹ Узвядзенне Менскага епархіяльнага дома было прымеркавана да святкавання 300-х угодкаў царавання дынастыі Раманавы. Адсюль пайшла і яго назва — «Юбілейны дом» (як, дарэчы, і назва Юбілейная плошча, што захавалася і ў савецкі час). Будаўніцтва «Юбілейнага дома» было завершана толькі ў 1915 г., ужо падчас Першай сусветнай вайны.

⁵² НАРБ. Ф. 368, воп. 1, спр. 2, арк. 55—55адв.

⁵³ Тамсама. Арк. 56.

⁵⁴ На нашу думку, прыхільнасць да беларушчыны епіскапа Мельхіседэка некаторымі сучаснымі даследнікамі відавочна перабольшана.

напрыклад, паміж Язэпам Лёсікам і Язэпам Фарботкам, Фларыянам Ждановічам і Францішкам Аляхновічам⁵⁵.

Пры Часовым беларускім нацыянальным камітэце ў снежні 1919 г. быў утвораны арганізацыйна-інструктарскі аддзел на чале з былым сябрам Беларускай рады ў Адэсе Яўсеем Трахімавым. Гэтая структура стала надзвычай важным інстытутам у справе пашырэння нацыянальнага руху ў правінцыі. У гэты час у беларускай глыбінцы назіраўся сапраўдны грамадскі ўздым, накіраваны супраць любога чужога панавання, адкуль бы яно не зыходзіла: з усходу ці з захаду. Патрэбны быў толькі нейкі імпульс, грамадская ініцыятыва, каб зварухнуць у першую чаргу сялянскую моладзь і матэрыялізаваць гэтыя настроі ў рэальны патрыятычны чын.

Для 20-гадовых хлапцоў праца на пасадзе павятовых інструктараў ЧБНК па нацыянальна-культурных і кааператывных справах стала рэальнай грамадскай і палітычнай школай. Галоўнымі і найважнейшымі якасцямі гэтых маладых людзей былі шчыры патрыятызм і жаданне працаваць для Беларусі. Вось вытрымкі з анкеты кандыдата на пасаду беларускага інструктара Уладзіміра Крэня, настаўніка з вёскі Азерск Мірскай воласці Наваградскага павета:

Пайшоў я насустрач незалежнасці і непадзельнасці Вольнай Беларусі [...] Бачачы, што робіцца на нашай бацькаўшчыне, ня хочацца мне сядзець, рукі злажыўшы, усё канікулярнае ўрэмя, а хочацца напрацаваць у пользу Незалежнай Беларусі⁵⁶.

А вось уражанні аб першым месяцы сваёй працы на пасадзе інструктара ў Барысаўскім павеце студэнта Менскага беларускага педагагічнага інстытута Яўхіма Слабухі, выкладзеныя ўвесну 1920 г.:

Раней, чым прыступаць да дакладу аб сваёй працы на вёсцы, я не магу, штоб сьмела і з уверанасцю не сказаць: «Жыве Беларусь і будзе жыць!». Да паездкі сваёй на вёску я часам калябаўся аб незалежнасці нашай бацькаўшчыны Беларусі, і гэта толькі таму, што я ня бачыў свой народ пасля звяржэння царызму, пасля звяржэння з сябе гнёту і засільля маскоўцаў.

⁵⁵ Чаго каштавала, напрыклад, прымірыць хоць на нейкі час Фларыяна Ждановіча і Францішка Аляхновіча, каб не разваліць усю беларускую тэатральную справу. 22 траўня 1920 г. да Цярэшчанкі звярнуўся Ждановіч з наступнай запіскай: «Паважаны пане Кузьма! Тэатар валіцца. Скора ўся трупа рассыплецца дзякуючы няўмеламу кіраўніцтву дырэктара [Аляхновіча. — У. Л., А. Ч.]. Калі для нас, беларусаў, важна гэтая ўстанова, калі мы стаім на гэтым поглядзе, што мы мусім мець праўдзівы тэатар, то ў гэту справу як найхутчэй павінны ўмяшацца Нацыянальны Камітэт. [...] Калі ўрадавыя кругі ня прыйдуць у помач у гэтым, то я буду змушаны спыніць зусім сваю працу ў тэатры». Гл.: НАРБ. Ф. 368, воп. 1, спр. 44, арк. 7. Адзначым, што двум такім яскравым творчым асобам, як Аляхновіч і Ждановіч, было на самай справе цесна працаваць разам ў адных сценах. Кожны мусіў мець сваю асобную трупу і такім чынам рэалізоўваць сваё бачанне і разуменне тэатра. Але ўтрымліваць адразу дзве драматычныя дружыны ў беларусаў тады не было сродкаў.

⁵⁶ НАРБ. Ф. 368, воп. 1, спр. 16, арк. 14.

Цяпер мяне паслалі ў народ, у першы Докшыцкі раён Барысаўскага павету — інструктарам, штоб абудзіць у яго пачуцьце да нацыянальнага руху, штоб ён сьмела і хутчэй закрычаў усяму сьвету «Я — Беларус; Я той, каторы калісь-то меў сваю дзяржаўнасьць. Я хачу, штоб са мной цяпер лічыліся як з роўным; я аббудовываю сваю ўласную дзяржаўную Беларусь»⁵⁷.

Дзякуючы дзейнасці інструктараў ЧБНК была адноўлена праца нацыянальных арганізацый у Вільні і Горадні, утвораны беларускія нацыянальныя камітэты ў Бабруйску, Ігумене, Слуцку, Беларуская рада ў Баранавічах і іншых мясцінах, закладзена каля 400 беларускіх школ, дзясяткі сельскагаспадарчых і спажывецкіх таварыстваў, кааператываў, культурна-асветных арганізацый.

Абсалютная большасць беларускіх «рэвідэнтаў», што працавалі на вёсцы, самі паходзілі з сялянскага асяродку, таму ім не было патрэбы прыстасоўвацца да вясковага жыцця і псіхалогіі. Але ўсё ж такі ў палітычнай працы ў многіх маладых актывістаў нярэдка пераважалі рэвалюцыйны рамантызм і лявацкі максімалізм, якія выяўляліся перадусім у вырашэнні зямельнага пытання — у ідэі сацыялізацыі зямлі, пад якой разумелася скасаванне прыватнай уласнасці на гэты важнейшы натуральны капітал краю. Яны не разумелі, што сяляне падтрымлівалі іх у дадзеным пытанні толькі тады, калі гэта тычылася ліквідацыі буйной абшарніцкай уласнасці. У той жа час, спазнаўшы на сабе, што такое савецкая ўлада, яны не жадалі і вяртання бальшавікоў з іх «харчразвёрсткай» і «камбедамі». Дзеля таго ў многіх заможных гаспадароў выспела ўсведамленне быць «самасційнымі» і мець сваю дзяржаву. Гэтым у значнай ступені тлумачыцца той факт, што развіццё беларускага нацыянальна-вызвольнага руху ў правінцыі падчас польскай акупацыі адчувалася значна мацней, чым пры немцах.

Галоўнай праблемай у чыннасці ЧБНК быў перманентны недахоп фінансавых сродкаў. Фондуш Камітэта складаўся з польскіх субсідый, грашовых паступленняў ад кааператываў, добраахвотных калектыўных і прыватных ахвяраванняў. Кіраўніцтва ЧБНК безнадзейна дамагалася ад польскіх уладаў выдаткавання фінансавых сродкаў на беларускую нацыянальную працу з падаткаў, якія браліся акупацыйнай адміністрацыяй з беларускага жыхарства.

З-за недахопу грошай асабліва ўвага надавалася арганізацыі беларускіх гаспадарчых кааператываў і прадпрыемальных структураў, якія, на думку К. Цярэшчанкі, мусілі стаць асноўнымі эканамічнымі фундаментарамі будучай беларускай дзяржавы.

Кіраўнік ЧБНК, прыхільнік тэорыі арганізацыі сялянскай гаспадаркі расійскага эканаміста і сацыёлага Аляксандра Чаянава, вялікую ўвагу надаваў развіццю беларускага кааператываўнага руху. Але на шляху ягоных планаў стаялі расійскія эсэры-абласнікі, якія заселі ў кіраўніцтве Цэнтральнага хаўрусу

⁵⁷ Тамсама. Спр. 9, арк. 94.

спажывецкіх таварыстваў Беларускага краю⁵⁸. Апошнюю структуру Цярэчанка называў не інакш, як «русіфікатарскай, і ўсё гэта дзякуючы таму, што ў склад [яго] ўраду ўходзяць расейцы і расействуюшчыя»⁵⁹. Ён ставіць перад беларускім нацыянальным актывам наступную задачу:

Беларускі Нацыянальны Камітэт зьвяртаецца [да вас] і просіць канфідэнцыяльна ад імя вашай арганізацыі прапанаваць усім вашым сябрам уступіць у каапэратывы з гэтай выбару моцных нацыянальна і знаёмых з каапэрацыяй паўнамоцных ад каапэратываў, выбары каторых павінны пачацца ў хуткім часе. Адрасы ўсіх каапэратываў м. Менску ў хуткім часе будуць Вам перасланы. Камітэт спадзяецца, што зварот да Вашай арганізацыі будзе выпраўнены ў пільным парадку і пры поўнай патаемнасці⁶⁰.

Праз дзейнасць сваіх павятовых інструктараў Цярэшчанку ўдалося прыняць належныя крокі, скіраваныя на перавыбары кіраўніцтва ў многіх павятовых аддзелах Саюза. Адначасова з гэтым сельскагаспадарчы адзел ЧБНК у снежні 1919 г. быў пераўтвораны ў аўтаномную арганізацыйную структуру ў складзе Камітэта пад назвай Беларускі цэнтральны саюз сельскай гаспадаркі (Цэнтрбелсаюз). У склад кіраўніцтва арганізацыі ўвайшлі Яўсей Трахімаў (старшыня), Уладзімір Кернажыцкі (намеснік старшыні), Аўдзей Шатэрнік (сакратар), Кузьма Цярэшчанка, Ігнат Канчэўскі (кіраўнік інструктарскага аддзела), Пётр Гаворскі, а таксама вядомы грамадскі дзеяч і навуковец Анатоль Бонч-Асмалоўскі ды інш.⁶¹ У пачатку 1920 г. пад кантроль Цэнтрбелсаюза перайшлі некаторыя пункты спажывецкай кааперацыі і іншыя прадпрыемствы, якія раней былі пад загадам земстваў⁶².

К. Цярэшчанка таксама намагаўся змяніць кіраўніцтва Цэнтральнага хаўруса кааператываў усёй Беларусі праз скліканне краёвага кааператыва з'езда. Але яго хадайніцтва аб дазvole на правядзенне гэтага з'езда ў Менску 15 траўня 1920 г. было адхілена польскай цывільнай адміністрацыяй⁶³. Тым не менш, Цэнтрбелсаюз даказаў сваю жыццяздольнасць і пасля даволі паспяхова працаваў і ў савецкі час, у гады нэпу.

Варта адзначыць паспяховасць увогуле большасці гаспадарчых і культурных праектаў Кузьмы Цярэшчанкі на Меншчыне, якія не зніклі з прыходам бальшавікоў і даказалі сваю жыццяздольнасць ва ўмовах савецкага нэпу. Гэта быў пачатак беларусізацыі, і не толькі ў сферы адукацыі і культуры. Фактычна

⁵⁸ Да 1918 г. гэта быў Менскі губернскі адзел Усерасійскага саюза спажывецкіх таварыстваў і кааператываў. Некалькі разоў гэтая структура мяняла сваю назву, апошняя была — «Цэнтральны саюз кааператываў усёй Беларусі».

⁵⁹ НАРБ. Ф. 368, воп. 1, спр. 26, арк. 27.

⁶⁰ Тамсама. Арк. 27—27 адв.

⁶¹ Тамсама. Спр. 33, арк. 184—184 адв.

⁶² Тамсама. Спр. 26, арк. 32.

⁶³ Тамсама. Спр. 33, арк. 97—97 адв.

ён стаяў ля вытокаў рацыянальнай аграрнай палітыкі, якая з часам магла даць Беларусі канкурэнтаздольны прадукт на ўнутраных і знешніх рынках. Аграрная палітыка наркама земляробства БССР Змітра Прышчэпава ў 1924—1929 гг., накіраваная на фармаванне хутарскіх гаспадарак скандынаўскага ці прускага тыпу з максімальным эфектам атрымання прыбытку і правядзенне прагрэсіўнага эканамічнага раянавання, з улікам гістарычных, геаграфічных, прыродных, гаспадарчых ды іншых асаблівасцяў Беларусі, рэалізоўвалася не на пустым месцы, а мела ўжо нейкі практычны падмурак, створаны папярэднікамі гэтага дзяржаўнага дзеяча, у тым ліку і Кузьмой Цярэшчанкам⁶⁴.

Можна пагадзіцца з Аркадзем Смолічам у тым, што калі для беларускай справы і было нешта зроблена падчас польска-савецкай вайны, дык у значнай ступені дзякуючы К. Цярэшчанку.

*А зроблена было, відаць, шмат, — канстатуе той, — бо прыйшоўшыя ў другі раз у Менск бальшавікі знайшлі тут ужо гэткую нацыянальную сьвядомасьць, што былі змушаны лічыцца з нацыянальным рухам, і апеку над ім зрабіць сваім баявым заданьнем*⁶⁵.

Кузьма Цярэшчанка апынуўся таксама ў эпіцэнтры падзеяў, звязаных з арганізацыяй і правядзеннем сесіі Рады БНР у Менску ў снежні 1919 г., дзе адбыўся арганізацыйны раскол гэтага прадстаўнічага органа беларускага руху на два лагеры: антыпольскі «рэвалюцыйны» і «паланафільскі» канструктыўны. І тут мы зноў не можам пагадзіцца з паважанай Даротай Міхалюк, якая ўскладае на Цярэшчанку значную долю адказнасці за эскалацыю гэтага палітычнага супрацьстаяння ў лагеры беларускіх незалежнікаў. На нашу думку, галоўным матывам ягоных учынкаў было якраз не жаданне паслабіць беларускі рух, а наадварот, даць яму магчымасць рэальнай, канкрэтнай працы «пры ўсялякіх варунках», найперш на гаспадарчай ды культурніцкай глебе⁶⁶. Асноўнае яго разыходжанне з былымі сваімі аднапартыйцамі-эсэрамі і сацыялістамі-федэралістамі, прыхільнікамі г. зв. «чыстай лініі» — гэта пытанне выбару шляху ў дасягненні рэальнага суверэнітэту Беларусі. Пры адсутнасці моцнай грамадскай салідарнасці і згуртаванасці беларускага грамадства, вузкасці сацыяльнай і эканамічнай базы вызвольнага руху, слабасці яго фінансавых і гаспадарчых інстытутаў і, як вынік гэтага, адсутнасці спелай нацыянальнай эліты рэвалюцыйны шлях быў не толькі контрпрадуктыўным, але сведчыў пра палітычную блізарукасць ягоных адэптаў. Пры гэтым Тамаш Грыб і яго таварышы па партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў (самай масавай тагачаснай нацыянальнай палітычнай арганізацыі беларусаў) самі не хавалі таго, што «польскія паны» для іх з ідэалагічных меркаванняў большыя ворагі, чым маскоўскія бальшавікі.

⁶⁴ Сацыяльна-эканамічныя праекты ў працах беларускіх эканамістаў (2-я палова XIX — 1-я трэць XX ст.) / Аўтар-укладальнік У. А. Акуліч. Мінск, 2008. С. 55—59.

⁶⁵ Будзіловіч Л. Памяці Кузьмы Тарэшчанкі... С. 2.

⁶⁶ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 852.

У адносінах да бальшавікоў, [...] — адзначаў лідар эсэраў, — мы застаўляем за сабой права ўсестаронняй крытыкі, а ў адносінах да польскай акупацыі — аружнае змаганьне. Калі польскія паны адбіраюць ад селяніна зямлю, бьюць яго бізунамі — мы пакрыўджанаму кажам: «бяры касу, серп у рукі [...] Бьюць цябе, бі і ты, не паддавайся [...] На тэрор мы павінны адказваць тэрорам»⁶⁷.

Пра станоўчую ролю чыннасці К. Цярэшчанкі для нацыянальнага руху ў гэты складаны перыяд сведчыць ліст таго ж А. Смоліча з Менска да А. Луцкевіча ў канцы лістапада 1919 г.:

Праца трымаецца на 2—3 людзях: рэшта таўчэцца бяз наўды. Праўда, добра тое, што ня шкодзіць — ці можа — менш шкодзіць у працы — што я прыпісую энэргічнасьці п. Кузьмы... Але добра тое ўжо, што адкрытая і прылюдная брахня іхняя — як бы зьменшылася. Унутраная барацьба сьціхла. Але памятайце, што хутка п. Кузьма будзе бяссьільным і яму трэба памагчы»⁶⁸.

Часовы беларускі нацыянальны камітэт у Менску неаднаразова дамагаўся ад кіраўніцтва Цывільнай управы ўсходніх земляў (*Zarząd Cywilny Ziemi Wschodnich*) дазволу на арганізацыю выбараў беларускіх прадстаўнічых краёвых і рэгіянальных органаў улады. Але ўсе гэтыя ініцыятывы разбіваліся аб нежаданне польскай улады надаць арганізацыйным структурам беларускага руху легітымны статус. Так і не была рэалізавана ідэя склікання ўвосень 1919 г. агульнага з'езда Меншчыны з мэтай утварэння Беларускай рады Меншчыны, якой падпарадкоўвалася б цывільная ўлада ў Бабруйскім, Барысаўскім, Ігуменскім, Мазырскім, Менскім і Слуцкім паветах⁶⁹.

Не маючы моцнай падтрымкі сярод насельніцтва Менска, дзе большасць складалі небеларусы, кіраўніцтва ЧБНК і прадстаўнікі беларускіх партый фактычна адхілілася ад удзелу ўвесну 1920 г. у выбарах у мясцовую гарадскую раду. Дзеля таго, каб у перспектыве пераламіць сітуацыю, у Менску ды іншых гарадах краю неабходна было сфармаваць моцную сацыяльную арганізацыю рабочых і служачых, салідарную з беларускім вызвольным рухам у справе дасягнення палітычнага суверэнітэту Беларусі. У пачатку 1920 г. кіраўніцтва ЧБНК выдала адозву да ўсіх беларусаў-работнікаў з ініцыятывай аб стварэнні

⁶⁷ НАРБ. Ф. 459, воп. 1, спр. 3, арк. 53.

⁶⁸ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. С. 512—513.

⁶⁹ НАРБ. Ф. 368, воп. 1, спр. 24, арк. 4—5.

Беларускага рабочага хаўрусу⁷⁰. Але далей дэкларацыі справа ў гэтым кірунку не рушылася.

23 лютага 1920 г. Цярэшчанка паставіў на паседжанні прэзідыума ЧБНК пытанне аб неабходнасці склікання 15 красавіка 1920 г. у Менску Другога Усебеларускага з'езда (у гэты самы дзень планавалася таксама правесці агульнакраёвыя з'езды прадстаўнікоў спажывецкіх і сельскагаспадарчых таварыстваў, а таксама беларускага настаўніцтва). Пасля атрымання падтрымкі ў гэтай справе ён 27 лютага даслаў да Генеральнага камісара ўсходніх земляў Ежы Асмалоўскага ліст з наступнай афіцыйнай заявай:

На працягу шасці месяцаў сваёй працы Часовы Беларускі Нацыянальны Камітэт у Менску кіраваўся тэю мэтай, каб сабраць і зарганізаваць распыленыя ў часы маскоўскага, асабліва бальшавіцкага панавання нацыянальныя сілы, каб пашырыць у народных масах нацыянальную свядомасць і зацярці глыбока зазначаныя сляды векавой няволі і чужацкіх усходніх уплываў. Такую самую працу вялі й аналягічныя Беларускія Устаноўкі ў Вільні й Горадні й сотні драбнейшых арганізацый і гурткоў у глыбіні правінцыі. Праца гэтая, нягледзячы на розныя перашкоды, дала вялікія рэзультаты. Беларускі нацыянальны рух значна вырас і пашырыўся, [...] [ахапіўшы] без мала ўсю інтэлігенцыю й шырокія сферы народныя. З кожным днём, аднак, усё мацней адчуваецца адзін дэфект, які шкодзіў ужо на пачатку працы — гэта адсутнасць цэнтральнага нацыянальнага органу, які, маючы адноўленыя і добрыя мандаты, мог бы гаварыць ад імя ўсяго Беларускага народу, бараніць яго інтарэсы, тлумачыць розныя зьявішчы яго жыцця, каардынаваць чыннасць асобных арганізацый; з якім, урэшце, можна было б у разе патрэбы лічыцца як з усенародным Беларускім прадстаўніцтвам і польскі

⁷⁰ Адозва гучала наступным чынам: «Работнікі беларусы! Годзе ужо спаць. Ідзіце ўсе на падмогу падняцця зноў на ногі вашай маці Беларусі... Напэўне, Вы таксама звярталі ўвагу на тое, чаму гэта на Беларусі няма вялікіх хвабрыкаў, заводаў, чаму тут, дзе ёсць шмат лясоў і ўсялякага сырца, няма ніякай прамысловасці, і вам прыходзіцца або сядзець галоднымі бяз працы, або шукаць яе на чужыне... Ведайце, што усё гэта праз тое, што Вы чужыя, што Ваш родны край — заваёваны край. Нікому з захватчыкаў няма ніякага сэнсу тут разводзіць прамысловасць, бо ўсе яны ня чуюць сябе тут стальмі гаспадарамі... І колькі Вы браты беларусы ў чужынскую шкуру ня лезце, усё роўна сваімі Вы для нашых суседзяў ня будзеце, а застанецца ў іх рабамі. Памятайце гэта добра і хутка бярыцеся за адбудову сваёй Бацькаўшчыны — Незалежнае Беларусі. Разаўецца тут тады і прамысловасць, і гандаль. Падымецца родная культура. Будзеце Вы мець і працу, і добры здабытак. А дзеля гэтага — ведаючы, што ў еднасці сіла, гуртуйцеся па роду сваёй працы ў агульна прафэсіянальныя саюзы бяз розніцы веры і нацыі, каб не перашкаджаць прынцыпам прафэсіянальнага будаўніцтва, але рабіце там беларускія сэкцыі, дзеля развіцця свае беларускае культуры. Дамагайцеся, каб кіраўніцтва ў Саюзах было ў Вашых, як гаспадароў гэтай зямлі, руках. Гатуйце сталых і свядомых грамадзянскіх працаўнікоў, надта патрэбных для дзяржаўнага будаўніцтва. Клапаціцеся, каб зьяднацца ў адзін вялікі і моцны ўсебеларускі Рабочы Саюз, і ўтварыце ў сталіцы Беларусі м. Менску Цэнтральную Раду Прафэсіянальных Саюзаў усей Беларусі. Змагайцеся ня толькі за свае сацыяльныя, але і нацыянальныя правы. *Няхай жыве вольная незалежная і непадзельная Беларусь і у ей — Усебеларускі Рабочы Саюз!*». Гл.: НАРБ. Ф. 368, воп. 1, спр. 26, арк. 30.

урад, і фактары міжнародовыя. Такі орган мог бы быць выбраны толькі ўсебеларускім Нацыянальным Кангрэсам. Патрэба Цэнтральнага Нацыянальнага органу і Кангрэсу асабліва моцна выяўляецца ў апошнія дні, калі на чарзе стаіць справа згоды з Расіяю і ўстанаўленьня яе заходніх граніцаў. Калі прыняць пад увагу заўсёдны імпералізм маскоўцаў, дык можна напэўна сказаць, што яны будуць прэтэндаваць на ўсю Беларусь аж да Бугу, як на нібы «адвечныя» расейскія землі. Ось жа ня толькі ў інтарэсах беларусоў, а таксама і ў дзяржаўных польскіх інтарэсах ляжыць паказаць у гэты ма-мэнт і маскоўцам, і ўсяму цывілізаванаму сьвету беларускае нацыянальнае жыцьцё і найвышэйшую яго праяву — Нацыянальны Кангрэс у самым цэнтры Беларусі, а на мажлівасьці і на яе ўсходзе. Лічачы, такім чынам, Нацыянальны Кангрэс надзвычайна патрэбным, Беларускае Нацыянальнае Камітэт у Менску бярэ на сябе ініцыятыву яго скліканьня і зьвяртаецца да Вашай Міласьці з просьбаю аб дазваленні сабраць яго на 15-га красавіка 1920 году ў м. Менску і аб дазваленні выбарных сходаў на мяйсцох і аб усялякіх дапамогах і палягчэньнях пры пераезьдзе, разьмяшчэньні і ўтрыманьні дэлегатаў. Праграма працы Кангрэсу мае быць такая: 1) палітычнае становішча Беларусі / незалежнасьць Беларусі, беларускае войска, адносінны да суседніх народаў і дзяржаваў, 2) справы беларускай асьветы і справы рэлігійныя, 3) эканамічнае становішча і патрэбныя рэформы (справа зямлі і гаспадаркі, прамысловасьці і гандлю, каапэрацыя), 4) устанаўленьне і выбары Цэнтральнага Нацыянальнага Камітэту. На Кангрэсе павінна быць належнае прадстаўніцтва ад усей Беларускай люднасьці з абшараў, аслабанёных ужо польскімі войскамі, а на меры мажлівасьці і з усходніх абшараў, знаходзячыхся за лініяй фронту. Побач з прадстаўніцтвамі арганізаванай часткі Беларускага народу павінны быць і прадстаўнікі ад неарганізаваных яшчэ народных масаў па тэрытарыяльным адзінкам. Агульны лік дэлегатаў выяўляецца такой табліцаю: 1) ад 500 гмінаў Цэнтральнай і Заходняй Беларусі па два чалав. на 1000; 2) ад 150 мястэчак па 1 дэлегату на 150; 3) ад 25 местаў па 1 дэл. на 100; 4) ад арганізацый, люднасьці і эмігрантаў усходняй Беларусі па 1 дэл. на 100; 5) ад арганізацый Беларускіх Устаноў (Менскай, Віленскай і Горадзенскай) па 1 на 45; 6) ад павятовых Беларускіх арганізацый па 2 на 30; 7) ад мяйсцовых нацыянальных арганізацыяў па 1 на 100; 8) ад Цэнтральных Камітэтаў Беларускіх і партыяў па 2 на 10; 9) ад Радаў сярэдніх і вышэйшых школаў па 2 на 10; 10) ад Беларускай Вайскавай Камісіі і аналягічных Установаў 30; 11) ад каапэратываў 30; 12) ад прафэсіянальных арганізацыяў 20; 13) ад рэлігійных грамадаў каталіцкіх 15, праваслаўных 15; 14) ад інстытуцый і таварыстваў, ня маючых нацыянальнага характару — навуковых, эканамічных і інш. — 20; 15) Заслужаныя нацыянальныя дзеячы пэрсанальна — 10. Усяго 1685 чалавек. Кангрэс можа даць памыслыя рэзультаты толькі пры добрай яго арганізацыі. Распрацаваўшы дэталёна плян гэтай арганізацыі, Нацыянальны Камітэт стаіць, аднак, перад недахватам грашовых спосабаў. Гэта змушае Камітэт зьвяртацца да Вашай Міласьці з просьбаю аб асыгнаваньні на арганізацыю

*з'езду, утрыманьне й дарожныя выдаткі яго дэлегатаў, прыпадаючых под-
луг прыкладзенага каштарысу сумай у агульным ліку 2 035 000 марак. Адказ
ува ўсіх гэтых справах Камітэт просіць даць яму ў найхутчэйшым часе
дзеля паважнасьці мамэнту й немажлівасьці далей адкладаць скліканьне
кангрэсу*⁷¹.

Гэтая ініцыятыва, аднак, не была падтрымана ні польскай адміністрацыяй, ні многімі прадстаўнікамі тых беларускіх нацыянальных арганізацый, дзе дамінавалі эсэры і нацыянал-камуністы. Апошнія асцерагаліся, што з-за адсутнасці сталых нацыянальных арганізацыйных структур у правінцыі скліканы з'езд скарыстаюць польскія «крэсовыя» праўрадавыя арганізацыі (Таварыства стражаў крэсовых ды інш.) дзеля заканадаўчага замацавання за Польшчай захопленых беларускіх тэрыторый⁷².

Трэба сказаць, што ў гэты перыяд і пазней К. Цярэшчанка і яго прыхільнікі аніводнага разу не адступілі ад прынцыпаў, абвешчаных у Акце 25 сакавіка 1918 г. З пачаткам савецка-польскіх перамоваў у сакавіку 1920 г. адносна заключэння міру ЧБНК канстатаваў незаконнасць прыняцця супраціўнымі бакамі дыскрымінацыйных рашэнняў, якія закранаюць інтарэсы беларускага народа і пагражаюць цэласнасці Беларусі⁷³.

Нежаданне польскіх уладаў пайсці насустрач памкненням памяркоўных беларускіх палітычных сілаў па ўвасабленні ідэі суверэннітэту Беларусі дало моцны козыр антыпольскай партыі ў незалежніцкім лагеры, прадстаўнікі якой з самога пачатку не верылі ў шчырасць абяцанняў афіцыйнай Варшавы. Улічваючы, што абсалютную большасць інструктараў Часовага беларускага

⁷¹ НАРБ. Ф. 368, воп. 1, спр. 1, арк. 8—9.

⁷² Можна тут узгадаць рэакцыю па гэтым пытанні Беларускага настаўніцкага хаўруса за 29 лютага 1920 г.: «Па пытанню аб скліканні Усебеларускага кангрэсу. Дзеля таго, што няма гарантый на правільную арганізацыю прадстаўніцтва на з'езд і магчыма па прыкладу ўжо адбываўшыхся з'ездаў падтасоўка паўнамоцных, якія могуць здрадзіць беларускую справу, сход бальшасцю галасоў 40 проціў 22 ухваліў, — лічыць конгрэс не на часе». Гл.: НАРБ. Ф. 368, воп. 1, спр. 24, арк. 86—86 адв.

⁷³ Папярэдне ЧБНК па гэтым пытанні пастанавіў: «Прымаючы пад увагу, што абедззве стараны, як Польшча, так і Савецкая Расея, прэтэндуюць на часць Беларусі, не пытаючы ў народу гэтае стараны, нават невядома ці будучь беларускія прадстаўнікі прысутнымі на гэтых перагаворах, даручыць Прэзідыюму Беларускага Нацыянальнага Камітэту чым найхутчэй апрацаваць рэзалюцыю прапазыцыі, што трэба рабіць і якім чынам у справе абароны правоў усяго беларускага народу ў яго этнаграфічных межах як этнаграфічна, так і эканамічна». Гл.: НАРБ. Ф. 368, воп. 1, спр. 24, арк. 8. На змест рэзалюцыі ЧБНК паўплывала заява прэм'ер-міністра Польшчы Леапольда Скульскага і пасла польскага Сейма Эдварда Дубановіча, што кіраўнічыя колы беларускага руху за абяцанні ў атрыманні для Беларусі самакіравання выракаюцца ад незалежнасці: «Беларускі Нацыянальны Камітэт, у склад якога ўваходзяць прадстаўнікі ўсіх беларускіх палітычных груп і партыяў, а таксама арганізацыяў, выказвае сваё абурэнне з поваду заяваў п. п. Міністра-Прэзідэнта Польскай Рэспублікі Л. Скульскага і пасла Сойму Дубановіча... Як і увесь час раней, усё беларускае грамадзянства патрабуе прызнання незалежнасці Беларускае Народнае Рэспублікі, абвешчанай 25 сакавіка 1918 году, і энэргічна пратэстуе проці ўсялякага разьдзелу Беларусі і інкарпарацыі асобных правінцыяў Беларусі ці ўсяго Краю ў межы Польшчы». Гл.: НАРБ. Ф. 368, воп. 1, спр. 17, арк. 1. Падобныя рэзалюцыі прынялі таксама павятовыя беларускія нацыянальныя камітэты ў Горадні, Слуцку, Бабруйску і Ігумене.

нацыянальнага камітэта ў правінцыі складалі эсэры і прадстаўнікі Беларускай камуністычнай арганізацыі, становіцца зразумелым, чаму ў гэты час уся беларуская палітычная праца ў паведах аказалася ў руках радыкалаў. Узніклія падчас акупацыі падпольныя гурткі, партызанскія аддзелы і тэрарыстычныя групы пачалі здзяйсняць «чырвоны тэрор» супраць польскіх вайскоўцаў і цывільных уладаў. Яны не толькі актыўна праводзілі антыпольскую агітацыю сярод сялянства, але адначасова з’яўляліся сувязнымі з прыфрантавымі часткамі Чырвонай Арміі. Спробы беларускіх «паланафілаў», якія сядзелі на кіраўнічых пасадах у Менску, адклікаць з паведаў найбольш зацятых рэвалюцыянераў, выклікалі пратэст сярод тутэйшага жыхарства і рэшты «рэвідэнтаў»⁷⁴. Узмацненне палітычных рэпрэсій з боку польскай акупацыйнай адміністрацыі ў адносінах да сваіх праціўнікаў толькі ўзмацніла антыпольскія настроі і надало супраціву акупацыйнай уладзе масавы ды арганізацыйны характар, умацаваўшы палітычны саюз нацыянал-радыкалаў з бальшавікамі.

У канцы 1919 г. у Смаленску беларускія эсэры падпісалі з бальшавікамі пагадненне аб сумесных дзеяннях супраць акупацыйных уладаў. У пачатку 1920 г. у Менску быў створаны аб’яднаны паўстанцкі камітэт, куды разам з бальшавікамі ўвайшлі і прадстаўнікі беларускіх эсэраў (Тамаш Грыб, Паўліна Мядзёлка, браты Мікола і Янка Пашковічы ды іншыя)⁷⁵.

Прыхільнікам беларуска-польскага паразумення станавілася ўсё больш зразумелым, што ідэя будавання «Беларускага дома» з апорай на Польшчу ператваралася ў фікцыю. Відаць, менавіта гэтая прычына стала ключавой у рашэнні К. Цярэшчанкі сыйсці з пасады старшыні ЧБНК у канцы чэрвеня 1920 г.⁷⁶

Падчас савецкага наступлення ў ліпені 1920 г. разам з Браніславам Тарашкевічам і Вацлавам Іваноўскім Цярэшчанка эвакуяваўся ў Варшаву. Што стаяла за гэтым крокам? А. Смоліч, які, дарэчы, застаўся па той бок фронту і нават адзначыўся службай у савецкіх гаспадарчых органах, павінен быў добра ведаць прычыны такога рашэння.

Ваенныя падзеі лета 1920 году, — чытаем мы, — прымуслі К. Тарэшчанку перанесці сваю працу ў Заходнюю Беларусь і часткаю за граніцу. Разам з вайсковай камісіяй — апошняй надзеяй беларускай дзяржаўнасці, абапёртай на Польшчу, выяжджае ён зь Менску, спадзеючыся, што польская палітыка,

⁷⁴ НАРБ. Ф. 378, воп. 1, спр. 9, арк. 3—Задв., арк. 55 адв.—55 адв., арк. 57—58 адв., арк. 81—82 адв., арк. 92—93а, арк. 105—106 адв., арк. 138—138 адв.; спр. 35, арк. 122—124 адв.; Ляхоўскі У. Беларускае справа падчас польскай акупацыі 1919—1920 гг. // Спадчына. 1994. № 6. С. 50—87.

⁷⁵ Мядзёлка П. Спежкамі жыцця // Польшча. 1993. № 5. С. 188—195.

⁷⁶ 22 чэрвеня 1920 г. К. Цярэшчанка падаў у Прэзідыум ЧБНК наступную заяву: «Гэтым маю гонар паведаміць Прэзідыюм аб тым, што абставіны працы ў Беларускам Цэнтральным Саюзе Сельскай Гаспадаркі прымушаюць мяне пакінуць высокае становішча Старшыні Беларускага Нацыянальнага Камітэту. Вельмі прашу ў хутэйшым часе склікаць пленум Камітэту для выбараў новага Старшыні». Гл.: НАРБ. Ф. 604, воп. 1, спр. 2, арк. 126.

навучаная горкім дасведчаньнем ваенных няўдачаў, дасьць магчымасьць стварыць у сфэры сваіх уплываў нейкі беларускі «Пьемонт»⁷⁷.

У той час яшчэ не было да канца зразумелым, ці здольная палітычная эліта адроджанай Польшчы вынесці правільныя высновы пасля лета 1920 г., ці гатовая яны пазбавіцца ад вялікадзяржаўных і шавіністычных поглядаў у дачыненні да сваіх найбліжэйшых суседзяў і пайсці насустрач жаданьням беларускай і ўкраінскай дэмакратыі. Ужо пасля падпісаньня Рыжскага міру, у траўні 1921 г., на старонках варшаўскага часопіса «Przymierze» (№ 18—19) Станіслаў Сядлецкі (*Siedlecki*), адзін з уплывовых дзеячаў Польскай сацыялістычнай партыі, старшыня Саюза збліжэньня адроджаных народаў (*Związek Zbliżenia Narodów Odrodzonych*), у сваім артыкуле «Польскае пытанне на ўсходзе» прароча пісаў:

У сярэдніх вякох мы былі вялікім гаспадарствам і мелі ў суседзтве толькі яшчэ пачынаўшую расьці Расею [...], але і тады мы ня здолелі перанесці незагоенай украінскай раны. А што ж зробіма цяпер — мы, маленькая дзяржава, быццам навучэньнем прычэпленая да мора, маючы навакол драпежных волатаў, цкуючых на нас і гатовых выкарыстаць кожны найдрабнейшы момант нашай слабасьці? Мы павінны развязаць украінска-беларускае пытаньне ў Польшчы па сумленьню, ды так па-просту, «па-мужыцку», як некалі вырашаў свае справы нерухавы і спакойны швайцарскі мужык. На ўкраінскіх і беларускіх землях у межах Рэчы Паспалітай мы павінны даць украінцам і беларусам магчымасьць стварыць самастойныя ўрады. Гэтыя ўрады, утвораныя прадстаўнічымі ўстановамі сказаных народаў, падпісалі б найшчыльнейшыя фэдэратыўныя ўмовы з Польшчай. Ад гэтага моманту ў нашым лоне пачалі б існаваць самастойныя дзяржаўныя і нацыянальныя адзінкі. Цьвет гэтых народаў, які блукаецца на чужыне і перажывае мукі эмігранцкай тугі на Бацькаўшчыне, стаўся б завязьзю і ядром будучай моцы і сілы зьнішчаных цяпер дзяржаваў. На гэтых кусочках зямлі братніх народаў, за якія ўжо цяпер, пенячыся, вядуць барацьбу амаль што ўсе маскоўскія эмігранцкія групы, як за сваю ўласнасьць, — на гэтых кусочках народзіцца і вырасьце праўдзівае і трывалае сяброўства паміж Польшчай і вялікімі і квітнеючымі ў будучыні Ўкраінай і Беларусяй»⁷⁸.

Але галасы, падобныя гэтаму, не былі тады пачутыя большасцю польскіх палітыкаў.

⁷⁷ Будзіловіч Л. Памяці Кузьмы Тарэшчанкі... С. 2.

⁷⁸ Цытата з артыкула С. Сядлецкага друкуецца ў вольным перакладзе на беларускую мову Антона Луцкевіча паводле публікацыі: Мялешка І. Ці працьвярэзьяцца? // Наша думка. 1921. 10 чэрвеня. № 23. С. 2.

Што тычыцца пазіцыі, занятай у гэты час Кузьмой Цярэшчанкам, то заста-лося вельмі цікавае апісанне яго паводзінаў падчас т. зв. «бітвы за Варшаву» ў жніўні 1920 г., зробленае ягоным калегам Браніславам Тарашкевічам:

Цярэшчанка быў як бы ў новай скуры і, здавалася, больш яму адпаведнай, чым ранейшая. Весела насьмяхаўся пры выглядзе «безжанскіх» кулацка-абшарніцкіх абозаў, якія расьцягнуліся па варшаўскіх вуліцах, і з радасным хва-ляваньнем брадзіў вечарамі па Варшаве, слухаючы рэха блізкай кананады⁷⁹.

Што гэта было: маральная сатысфакцыя за тых здзекі і прыніжэнні, якія Цярэшчанка меў ад палякаў у менскі перыяд свайой біяграфіі, ці апанаванасць духам сусветнай рэвалюцыі? На жаль, пакуль што даводзіцца пакідаць гэтае пытанне без адказу.

Відавочна, аднак, што ў гэты час К. Цярэшчанка ўжо не цешыў сябе ілюзіямі адносна пералому ў польска-беларускіх адносінах, дзеля чаго вырашыў пайсці на самаліквідацыю Найвышэйшай Рады БНР. 15 ліпеня 1920 г. ён піша свайму былому апаненту Вацлаву Ластоўскаму:

Я трымаюся погляду перадачы мандатаў Найвышэйшай Рады Вашаму кабінету, якая павінна быць зроблена ў асобай адозве [...] павінен быць скрыты адзіны нацыянальны фронт. Трэба ўмацоўваць Вас інтэлектуальна [...] Не час цяпер дзяліць свядомых беларусаў на правых і левых. Усіх нас аб'едзіняе агульная мэта — незалежнасць нашае Бацькаўшчыны⁸⁰.

15 жніўня 1920 г. ад імя Найвышэйшай Рады Цярэшчанка падпісаў з В. Ластоўскім акт аб каардынацыі дзяржаўнай працы. Таксама разам з прэм'ерам Рады БНР ён прымаў удзел у перамовах з прадстаўнікамі польскай дэлегацыі ў Рызе наконт будучыні беларуска-польскіх адносін⁸¹. Нарэшце, 10 ліпеня 1921 г. К. Цярэшчанка разам з С. Рак-Міхайлоўскім у лісце да Б. Тарашкевічу заявілі, што

Найвышэйшая Рада даўно ўжо спыніла сваё фактычнае існаванне [...] і з гэтае прычыны дакумэнты і паўнамоцтвы, выданыя ад Рады, страцілі сваю моц, і ўсе выступленні ад імя Найвышэйшай Рады лічацца самавольнымі⁸².

⁷⁹ Аўтабіяграфія Браніслава Адамавіча Тарашкевіча, члена КПП (КПЗБ) з 1925 году / Прадмова А. Валахановіча, У. Міхнюка; Стылізаваны пераклад Ю. Бушлякова, В. Караткевіч // Спадчына. 1996. № 4. С.

⁸⁰ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. С. 814.

⁸¹ Тамсама. С. 845—846.

⁸² Тамсама. Т. 1. Кн. 2. 1147—1148.

У верасні 1920 г. В. Ластоўскі прапанаваў Цярэшчанку пасаду міністра земляробства ў сваім урадзе⁸³. Аднак Цярэшчанка, падумаўшы, ад гэтага гонару адмовіўся: быць міністрам земляробства без магчымасці ўплыву на земляробства ён не жадаў.

Варта яшчэ сказаць некалькі слоў адносна ягонага ўдзелу ў Слуцкім збройным чыне, пра што Цярэшчанка нічога не сказаў «куратару» з ГПУ. Вось што піша на гэты конт Аркадзь Смоліч:

З невымоўным шчасьцем і гордасьцяй піша ён з фронту сваім сябрам аб першым народным беларускім войску, якое яму давалося бачыць, аб гэтай «першай брыгадзе стральцоў БНР», якая некалькі тыдняў трымалася на адваяваным сваёй крывёю кавалачку беларускае тэрыторыі. Лятуценьні яго бачылі ўжо блізкае здзейсьненне далёкага, улюбёнага дзяржаўнага ідэалу. Але лятуценьні былі разбіты, брыгада знішчожана; надзея на помач Польшчы раз на заўсёды вырвана з думак Тарэшчанкі⁸⁴.

Праўда, не ўсё выглядала ў гэтай справе настолькі пафасна паводле іншых сведчанняў. Вось як інтэрпрэтуе прыезд Цярэшчанкі да случакоў адзін з палітычных кіраўнікоў паўстання Васіль Русак у сваіх успамінах за 1944 г.:

Да Семежава прыехаў прадстаўнік Найвышэйшай Рады Тэрэшчанка, які, убачыўшы, як стройна радамі йшлі жаўнеры Слуцкчыны, расплакаўся, раздаваў усё, што меў. На паседжаньні [Беларускай Слуцкай] Рады гаварыў, што ён увойдзе ў перагаворы з польскаю ўладаю і паможа нам амуніцыяй і аружжам, к таму што Вайсковая Камісія ў Лодзі вышле афіцэраў. [...] Аб ніякай помачы амуніцыяй і аружжам не было ні слуху, ні духу, а некалькі афіцэраў прыбыло⁸⁵.

У лагеры беларускіх незалежнікаў яшчэ ў пачатку 1920 г. былі спадзяванні на дапамогу ў адваяванні незалежнасці Беларусі з боку збройных сілаў генерала Станіслава Булак-Балаховіча. Але «бацька» Балаховіч не збіраўся нікому падпарадкоўвацца, ён марыў сам стаць «начальнікам беларускай дзяржавы». Таму Найвышэйшая Рада БНР у рэшце рэшт адмовілася ісці з ім на супрацоўніцтва, і роля Цярэшчанкі тут была, як нам здаецца, немалаважная. У дачыненні да генерала ён быў вельмі катэгарычны: «Для беларусаў Балаховіч зьяўляўся прадстаўніком чорнай расейскай рэакцыі ў Ядынай, Недзялімай»⁸⁶. Такая катэгарычнасць магла быць выклікана тым, што шляхі Цярэшчанкі і Булак-Балаховіча маглі калісьці перакрывацца і раней: магчыма, у Пскове

⁸³ Тамсама. С. 879.

⁸⁴ Будзіловіч Л. Памяці Кузьмы Тарэшчанкі... С. 2.

⁸⁵ Слуцкі збройны чын у дакумэнтах і ўспамінах / Уклад., падрыхт. тэкстаў, іл., аўт. заўв., камэнт., паказ. А. Гесь, У. Ляхоўскі, У. Міхнюк; прадм. У. Ляхоўскага. 2-е выд. Мінск, 2006. С. 180.

⁸⁶ НАРБ. Ф. 60, воп. 3, спр. 456, арк. 47. Гл. таксама с. ??? гэтага нумара «ARCHE».

ў 1917—1918 гг., а магчыма, у Латвіі ў пачатку 1919 г. Праўда, у гэтай версіі дакументальнага пацверджання пакуль што няма.

Самі ж «найвышэйшыя», паводле дакумента, выяўленага ў свой час Сяргеем Шупам, планавалі ўласную вайсковую акцыю супраць савецкіх войскаў на Случчыне⁸⁷. Для яе арганізацыі яны разлічвалі на дапамогу некаторых польскіх «крэсовых» палітыкаў, колішніх сяброў Беларуска-польскага таварыства Гардзялкоўскага, Крупскага, Парэ́мбскага, якія паводле ўмоваў Рыжскай дамовы гублялі свае маёнткі і землі ва ўсходняй частцы Беларусі. У лістападзе 1920 г. была запланавана нарада па гэтым пытанні, якая, праўда, па невядомых прычынах не адбылася. Прыехаўшы ў Слуцк дзеля кіравання паўстаннем, камісар Найвышэйшай Рады Павал Жаўрыд разам з мясцовымі эсэрамі зрабіў усё, каб не адбылося ўзаемадзеяння slučakoў і балахоўцаў.

Пасля самаліквідацыі Найвышэйшай Рады ўлетку 1921 г. К. Цярэшчанка пасяліўся ў Вільні. Тут ён стаў адным з арганізатараў Цэнтральнага Саюза сельскай гаспадаркі на Віленшчыне, намагаючыся таксама стварыць у Вільні беларускую аграрную вучэльню. А. Смоліч піша:

Ён кідае палітычны шлях, якім ішоў дагэтуль, прабуе заняцца чыста культурнаю працаю — арганізаваць беларускую сельска-гаспадарскую школу, развіць дзейнасць Саюзу Сельскае Гаспадаркі ў Віленшчыне. Усё гэта не ўдаецца, нягледзячы на вялізарныя высілкі⁸⁸.

Да пачатку 1921 г. чыннасць згаданага Саюза, а таксама Беларускага саюза кааператараў Віленшчыны развіваецца даволі шпарка. Праца ішла па адпрацаванай схеме, выкарыстанай раней Цярэшчанкам на Меншчыне: стварэнне дзейснага цэнтральнага апарату, накіраванне на месцы кваліфікаваных інструктараў, арганізацыя апошнімі рэгіянальных аддзелаў і кааператываў на вёсках. У Цярэшчанкі была надзея на фінансавую дапамогу ковенскага ўрада БНР, дзякуючы якой ён планаваў арганізаваць закупку ў Нямеччыне новага сельскагаспадарчага абсталявання⁸⁹. У канцы 1920 г. у адным толькі Дзісенскім павеце працавалі тры інструктары, якія заклалі 50 кааператываў.

Але мясцовая польская ўлада праз адміністрацыюны і эканамічны ціск зрабіла ўсё, каб падарваць эканамічную эфектыўнасць беларускіх гаспадарчых устаноў на Віленшчыне. Летам 1921 г., напрыклад, у Дзісенскім павеце колькасць беларускіх кааператываў зменшылася з 50 да 10. Беларускія інструктары па кааператывунай справе рознымі метадамі выпцясляліся з павеатаў, у гарадах і мястэчках забаранялася ствараць новыя філіі беларускіх кааператывуных хаўрусаў⁹⁰.

⁸⁷ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 949—951.

⁸⁸ Будзіловіч Л. Памяці Кузьмы Тарэшчанкі... С. 2.

⁸⁹ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі... Т. 1. Кн. 2. С. 853.

⁹⁰ Кааператар. Беларускае кааперацыя за кардонам // Савецкая Беларусь. 1922. 17 лістапада. № 255.

Цярэшчанка быў чалавекам рэальнай справы. Лёс эмігранта-тулягі, які вядзе жыццё на нейкія падаённі (у цяперашнім разуменні – замежныя гранты), быў яму не даспадобы. Магчыма, якраз тады ён і прыняў канчатковае рашэнне пра пераезд у Савецкую Беларусь, спадзяючыся знайсці працу на агранамічнай ніве ці ў кааперацыі:

*Пабачыў Тарэшчанка, што беларуская справа на захадзе Беларусі акружана сьценамі безнадзейнасці. Тэмперамэнт не дазваляў яму сядзець у гэтых сьценах, і ён пачынае ідэалізаваць Савецкую Беларусь, як адзінае выйсьце для беларускае справы. Хутка ён і перабіраецца ў Менск, каб там весьці далей спыненую на захадзе працу*⁹¹.

Канец біяграфіі Цярэшчанкі адначасова трагічны і няўрымслівы, як і сам ягоны лёс. Пераехаўшы летам 1921 г. у савецкі Менск, ён пачаў працаваць на адказных пасадах у Цэнтрбелсаюзе, але ўсяго праз некалькі месяцаў пасля вяртання раптоўна пры загадкавых абставінах памёр у пакоі вартуўніка будынка Наркамзема ССРБ у Менске пасля святочнага вечара. Паводле афіцыйных звестак, смерць наступіла «ад разрыву сэрца»⁹².

Якую ж памяць пакінуў пра сябе Кузьма Цярэшчанка? Сёння сярод айчынных інтэлектуалаў часта ўзнікаюць дыскусіі па пытанні, каго трэба лічыць нацыянальным героем і каго варта ўключыць у «Пантэон Беларускай Славы». Пэўны грамадскі кансэнсус у гэтым пытанні існуе толькі адносна класікаў нацыянальнай літаратуры (ашчаджаючы месца, не будзем іх тут пералічваць). У пераліку «нацыянальных герояў» яны безагаворачныя лідары. Няма сумневу, што дастойна былі б у гэтым спісе прадстаўленыя вядомыя ў Беларусі і свеце навукоўцы, мастакі, кампазітары, музыкі і спартоўцы. Нямала пазіцый у гераічным мартыралогу было б адведзена ваярам, «змагарам за народнае шчасце», «народным мсціўцам» і нават «ідэйным тэарарыстам».

Безумоўна, што са зменай ідэалагічных парадыгмаў у дадзеных «рэйтынгах» адбываліся б пэўныя «ракіроўкі», але ў любым выпадку мы наўрад ці знайшлі б у іх шмат выбітных арганізатараў-практыкаў, калі жадаеце — «бюракратычных геніяў»: менеджараў і ўпраўленцаў у розных сферах палітычнага, эканамічнага і сацыяльнага жыцця. У нашым грамадстве яны заўсёды заставаліся на другіх ролях, звычайна знаходзячыся ў ценю харызматычных лідараў і з'яўляючыся вядомымі толькі вузкаму колу спецыялістаў. У той жа час яны вартыя не меншай пашаны, чым «раскручаныя» публічныя дзеячы. Імя Кузьмы Цярэшчанкі і здзейсненае ім у імя Бацькаўшчыны таксама не павінна намі забыцца.

Гэты ж артыкул пра Кузьму Цярэшчанку хацелася б скончыць словамі Аркадзя Смоліча, пададзенымі ў некралогу на заўчасную смерць свайго таварыша:

⁹¹ Будзіловіч Л. Памяці Кузьмы Тарэшчанкі... С. 2.

⁹² Русецкі Э. Памяці таварыша Кузьмы Тарэшчанкі... С. 3.

Страціла Беларусь у К. Тарэшчанку аднаго з найбольш адданных сабе сыноў, здольнага нязморанага арганізатара, разумнага, спрытнага палітыка, дзяржаўнага будаўнічага ў поўным разуменьні гэтага слова. Ня вельмі значнай бывае работа тых людзей, што кідаюць у масы зярняты новых ідэяў, зародкі новых арганізацыяў. У сярдзітую зіму сучаснасьці колькі ж гэтых зярнят і зародкаў загінула ад лютых халадоў, колькі іх, ізноў жа, ляжыць схаваных, сьпячых, чакаючых на сваё абуджэньне тады, як прыйдзе вясна. Не дажыў Тарэшчанка да гэтае вясны, і не пабачаць яго вочы сьветлае ўрачыстасьці Вызваленьня. Няхай жа жывыя, ці яны згаджаюцца з поглядамі і тактыкаю Тарэшчанкі, ці не, — не забудуцца аб яго мазольнай і няўдзячнай за жыцьця працы, якая ўвесь час вялася толькі дзеля добра Беларусі, хай з пашанаю ўспамінаюць аб гэтым чалавеку, якога сэрца ня вытрымала цяжару свае вялікае любові да Бацькаўшчыны, радасьцей і смутку гэтае любові, яе нявыплаканых сьлёз, нявыслаўленых уцехаў і разарвалася, як замоцна нацягнутая струна. Хай сыны Беларусі гэтак шчыра аддадуцца справе нацыянальнай, дык ня доўга давядзецца нам чакаць вольнае і незалежнае Бацькаўшчыны⁹⁸.

⁹⁸ Будзіловіч Л. Памяці Кузьмы Тарэшчанкі... С. 2.